

**«Domfeltes erfaringer med deltakelse i Narkotikaprogram
med domstolskontroll»**

Universitetet
i Stavanger

MASTER I RUS OG PSYKISK HELSEARBEID
DET HELSEVITENSKAPELIGE FAKULTET
Institutt for helsefag

August 2022

Kandidatnummer: 95403

Student: Jeanett Bertelsen
Veileder: Sverre Martin Nesvåg

UNIVERSITETET I STAVANGER

MASTERSTUDIUM I RUS OG PSYKISK HELSEARBEID MASTERGRADSOPPGAVE

SEMESTER: Vår - 2022

FORFATTER/MASTERKANDIDAT: Jeanett Bertelsen

VEILEDER: Sverre Martin Nesvåg

TITTEL PÅ MASTEROPPGAVE:

Norsk tittel: «Domfeltes erfaringer med deltakelse i narkotikaprogram med domstolskontroll»

Engelsk tittel: «Convicts experiences with participation in the Norwegian Drug Court program»

EMNEORD/STIKKORD:

Narkotikaprogram med domstolskontroll, ND, alternativ straffegjennomføring, rehabilitering, ruslidelse, rusavhengighet, forebygging, tverrfaglig samarbeid, opplevelser, erfaringer.

ANTALL SIDER: 69

STAVANGER 30.08.2022
Dato/År

..... Jeanett Bertelsen
Kandidatens navn

Sammendrag

Bakgrunn for denne studien er spørsmålet om hvordan de domfelte opplever og erfarer den betingede dommen Narkotikaprogram med domstolskontroll (ND). ND er en straffegjennomføring i samfunn med formål å forebygge ny kriminalitet og fremme rehabilitering. Studien er basert på Lehman, David & Gruber (2017) sitt perspektiv på helse som et dynamisk system, og det biopsykososiale perspektivet på hvordan en kan forstå rusmiddelavhengighet og veien ut av avhengigheten ut fra disse perspektivene. Hensikten er å få frem økt kunnskap om hvilke opplevelser og erfaringer de domfelte selv har om deltakelse i ND, og at hvis en ikke fullfører, eller bryter vilkårene for programmet er alternativet ubetinget fengsel. Studien har en kvalitativ tilnærming i form av semistrukturert intervju.

Undersøkelsen er bygget på fire intervjuer av ND-domfelte, hvor to er aktiv i ND-programmet, en det har gått til brudd som nå soner den ubetingede delen, og en som har fullført ND-programmet. De ulike domfeltes opplevelser og erfaringer av deltakelse i ND ble analysert gjennom en hermeneutisk tilnærming, som tar utgangspunkt i å belyse et fenomen fra flere forskjellige perspektiver.

Funnene i studien belyste at de domfelte vektlegger vilkårene i programmet og tett oppfølging som viktig for å bli rus- og kriminalitetsfri. Videre kommer det frem i resultatene at de domfelte opplever at det er en prosess å bli rus- og kriminalitetsfri som tar tid. Prosessen innebærer svært ofte perioder med glipper og tilbakefall til rus, som anses som brudd på vilkår i ND-programmet og kan resultere i ubetinget fengsel. Resultatene viser at de domfelte erfarte at ved en glipp eller tilbakefall til rus forsøkte ND-programmet å legge til rette for at de domfelte skulle klare å hente seg inn igjen, og opplevde «risen bak speilet» som en motivasjon til å gjøre en innsats for å kunne bli i ND-programmet. Funnene viser at de domfelte opplever at ND-programmet skaper rom for å arbeide med seg selv, å gå dypere inn i hvilke utfordringer de står overfor og få ulike verktøy for å kunne klare å holde seg rus- og kriminalitetsfri over lengre tid. Videre viser funnene at det er en delt mening rundt de domfeltes opplevelser av det tverrfaglige samarbeidet, men at samarbeidet med kriminalomsorgen hovedsakelig anses som positivt.

Abstract

The background behind this study is the question of how the convicts have experience the Norwegian Drug Court program. The Norwegian Drug Court model is intended to prevent new crime and promoting rehabilitation and is a means of imprisonment in society. The study is based on Lehman, David & Gruber's (2017) perspective on health as a dynamic system and the biopsychosocial model on how one can understand drug addiction and the way out of addiction from these perspectives. The purpose is to increase knowledge an understanding the convicts' experiences about participation in Norwegian Drug Court, and that if one does not complete, or breaks the terms of the program, the alternative is unconditional prison. The study has a qualitative research design with individual semi-structured interviews and is based on four interviews of Drug Court convicts. Two of whom are active in the Drug Court program, one who is now serving the unconditional part in jail, and one who has completed the Drug Court program.

In this study, it is understood that the convicts emphasize the terms of the program as important to becoming drug and crime free. Furthermore, the results show that the convicted feel that becoming drug- and crime-free is a process that takes time. The process often involves event of a slip-up or relapses to drugs, which are considered a violation of the terms in the Drug Court Program that can result in unconditional imprisonment. The results show that the convicts experienced that in the events of a slip-up or relapse to drugs the Drug Court program tried to make it easier for the convicts to be able to recover and that the knowledge that they could go to jail became more a motivator to try to be in the program. The findings show that the convicts feel that the Norwegian Drug Court program creates space to work on themselves, to go deeper into the challenges they face and get various tools to stay drug and crime-free over time. The further findings show that there is a divided opinion regarding the convicts' experiences of the interdisciplinary collaboration. However, the collaboration round the Drug Court program is mainly considered positive.

Forord

Min reise som student er snart forbi og det føles både helt fantastisk og litt vemodig. Jeg er så stolt av meg selv som har stått i dette og at jeg har klart å komme i mål med en mastergrad til tross for fulltidsstilling så å si gjennom hele masterstudiet. Det har vært en utfordrende og lang prosess, men de følelsene som springer til overflaten nå som oppgaven er ferdigstilt, er ubeskrivelig positive og overveldende. Jeg befinner meg i den tåke av lykkerus og sommerfugler i magen.

Det er mange som fortjener en stor takk i forbindelse med studien min. Først og fremst vil jeg takke de modige og fantastiske deltakerne mine. Dere har delt deres erfaringer og opplevelser, og vært åpne og imøtekommende. Tusen takk til Sverre Nesvåg, min veileder, som har hjulpet og støttet meg i hele denne prosessen.

Jeg ønsker å takke min kjære familie og venner som har vært der for meg, heiet meg frem og vist forståelse for mitt fravær og støttet meg hele veien. En stor takk til min mamma, Edith Jane, som har tatt meg med til hytta slik at jeg kunne konsentrere meg om å skrive, mens du gav støtte, motivasjon og oppmuntrende ord.

Den største takken går til min beste venninne, Sandra, for all tid og energi du har lagt ned i å få meg gjennom denne prosessen. Du har hørt på frustrasjon, vært der i håpløsheten, og alltid gitt meg bekreftelse på at jeg kom til å klare dette.

Tusen takk!

Stavanger, august 2022

Jeanett Bertelsen.

Innholdsfortegnelse:

1.0 Innledning	1
1.1 <i>Bakgrunn for valg av tema.....</i>	1
1.2 <i>Studiens relevans.....</i>	1
1.3 <i>Tidligere forskning.....</i>	3
1.4 <i>Problemstilling og forskningsspørsmål</i>	3
1.5 <i>Begrepsavklaring</i>	4
1.5.1 <i>Problematisk rusmiddelbruk og avhengighet</i>	4
1.5.2 <i>Rehabilitering</i>	5
1.5.3 <i>Domfelte</i>	5
1.6 <i>Oppgavens oppbygning.....</i>	5
2.0 Hva er Narkotikaprogram med domstolskontroll?.....	7
2.1 <i>ND-sentrene og fromsorgen sitt ansvar.....</i>	8
2.2 <i>Hvem kan bli dømt til ND-program?.....</i>	10
2.3 <i>Domstolskontrollen.....</i>	13
2.3.1 <i>ND-programmets fire faser.....</i>	15
2.3.2 <i>Brudd</i>	15
3.0 Teoretisk fundament:.....	18
3.1 <i>Rusmiddelproblemer – en utfordring for flere.....</i>	18
3.2 <i>Helse som et sammensatt og dynamisk system.....</i>	18
3.2.1 <i>Biologisk dynamikk.....</i>	19
3.2.2 <i>Psykologisk dynamikk.....</i>	19
3.2.3 <i>Mellommenneskelig dynamikk</i>	20
3.2.4 <i>Sentralitet og tid som varierende faktorer</i>	20
3.3 <i>Tre perspektiver på avhengighet.....</i>	20
3.3.1 <i>Det nevrobiologiske perspektivet</i>	21
3.3.2 <i>Det psykologiske perspektivet.....</i>	22
3.3.3 <i>Det sosiokulturelle perspektivet</i>	23
3.4 <i>Forebyggende arbeid mot rusmiddelproblemer</i>	24
4.0 Metode:	26
4.1 <i>Valg av forskningsmetode</i>	26
4.1.2 <i>Induktiv- og deduktiv tilnærming.....</i>	27
4.1.3 <i>Vitenskapsteoretisk tilnærming</i>	27
4.2 <i>Gjennomføring av studien.....</i>	28
4.2.1 <i>Tilknytning til forskningsfeltet.....</i>	28
4.2.3 <i>Utvalg og rekruttering av informanter</i>	28
4.3 <i>Gjennomføring av intervjuer.....</i>	29
4.4 <i>Metode for analyse.....</i>	30

4.5	<i>Forskningsetiske vurderinger</i>	33
4.6	<i>Forskningens validitet og reliabilitet</i>	34
5.0	Presentasjon av funn	35
5.1	<i>Følelser og holdninger</i>	35
5.1.1	Behandling.....	35
5.1.2	Sysselsetting	36
5.1.3	Rusprøver og rusmestring.....	38
5.1.4	Domstolskontroll	40
5.2	<i>Hjelp gjennom samtaler</i>	41
5.3	<i>Offentlig nettverk</i>	42
5.4.1	Sosialt nettverk	43
5.5	<i>ND programmets hensikt</i>	45
5.5.1	Prosess over tid.....	46
5.5.2	Motivasjon	47
6.0	Drøfting	49
6.1	<i>Følelser og holdninger</i>	49
6.2	<i>Hjelp gjennom samtaler</i>	52
6.3	<i>Offentlig nettverk</i>	53
6.4	<i>ND-programmets hensikt</i>	54
7.0	Avsluttende ord og refleksjoner	57
7.1	<i>Indiksjoner for praksis</i>	57
7.2	<i>Studiens begrensninger og forslag til videre studier</i>	58
	Litteraturliste	59
	Vedlegg	62

Figuroversikt

Figur 1: Den dynamiske biopsykososiale modellen på helse (Hentet fra Lehman et al., 2017, s. 2)	s. 21
Figur 2: Faser i tematisk analyse (Hentet fra Braun og Clarke, 2006, s. 35)	s. 33
Figur 3: Oversikt over studiens tema og koder som fulgt av tematisk analyse	s. 35

1.0 Innledning

I dette kapitlet presenteres bakgrunn for valg av tema, etterfulgt av studiens relevans. Videre fremlegges tidligere forskning på temaet og deretter presenteres studiens problemstilling og de fire forskningsspørsmålene som skal bidra til å besvare problemstillingen. Videre blir det presentert en kort begrepsavklaring før jeg avslutningsvis vil belyse oppgavens struktur slik at oppsettet til studien er klarere for leseren.

1.1 Bakgrunn for valg av tema

Det finnes i dagens samfunn flere ulike former for straff for de menneskene som begår kriminelle handlinger (Norges domstoler, 2021). De mest grunnleggende former for straff i norsk folkerett er ubetinget fengsel og bot, men en person kan også imidlertid bli dømt til betinget fengsel. Ved ubetinget fengsel betyr det at personen må inn å sone hele straffen i fengsel. Hvis en blir dømt til betinget fengsel kan personen slippe å sone i fengsel forutsatt at fastsatte vilkår overholdes. Overholdes ikke vilkårene etter kravene som er satt vil domstolen ta en ny beslutning som kan resultere i at den enkelte må inn å sone hele eller deler av straffen i fengsel (Norges domstoler, 2021). Fra begynnelsen av 2000-tallet kan en se en oppmykning i kontrollpolitikken av straffenivået gjennom en rekke initiativ til å utrede behovet for straff, samt å utvikle og finne modeller for et større mangfold av alternative straffereaksjoner (NOU 2019: 26, s. 53). Noen etablerte tiltak og ordninger som finnes i dag og som kan være et alternativ til ubetinget fengsel er blant annet Narkotikaprogram med domstolskontroll, §12 soning, samfunnsstraff, betinget påtaleunntakelser, soning med fotlenke med krav om rusfrihet (elektronisk kontroll) og program mot ruspåvirket kjøring (Actis, 2016). Ubetinget fengselsstraff blir som oftest brukt i de sakene hvor det foreligger mer alvorlige lovbrudd, men de ulike alternativene til ubetinget fengsel er relativt godt spredt mellom ulike lovbruddsgrupper og typer (Mohn, 2021). Bruken av alternativ til fengsel har økt de siste årene og som nevnt ovenfor brukes alternativene til ulike typer lovbrudd, men flere av dem er relevante for mennesker som har et rusproblem (Actis, 2016).

1.2 Studiens relevans

Rusreformutvalgets utredning (NOU – fra straff til hjelp) har kommet med et forslag om avkriminalisering av bruk og besittelse av mindre mengder narkotika og stilt spørsmål om straffens effekt for bruk av illegale rusmidler. Dette har aktualisert en høylytt debatt i dagens samfunn rundt norsk ruspolitikk (NOU 2019: 26, s. 70). Det er naturlig at spørsmål rundt

straff og straffegjennomføringer engasjerer mange, og vil lett utløse et stort engasjement i befolkningen. Det er et ansvar for både den enkelte som støtter mennesker som havner inn i kriminalitet, myndigheter, samt regjeringen har ansvar for å opprettholde de grunnleggende prinsippene i kriminalpolitikken uavhengig av straffens omfang og lengde (St.meld.nr.37, 2007-2008, s. 17). Kriminalitet og straff er et tema som skaper debatt i samfunnet, og det vi vet ut ifra forskning er at nær 65% av de innsatte i Norske fengsler sliter med rusavhengighet og soner for rusrelatert kriminalitet. En stor andel av dem er ikke i arbeid og har lav utdanning, og utfordringer som økonomi, gjeld og fysisk psykisk helse er store under soning og ved løslatelse (Actis, 2016; Bukten et al., 2016, s. 32). I 2009 ble det satt sammen et utvalg kalt Stoltenbergutvalget som fikk i oppdrag å finne ut hvordan de allerede eksisterende hjelpetilbudene til narkotikabrukere som var mest marginalisert og som hadde størst utfordringer innen psykisk- og somatisk helse kunne forbedres på ulike områder. Det var høyt fokus på hvordan tilbudene kunne tilpasses, skreddersys og tilrettelegges til den enkelte, og i deres rapport fra 2010 presenterte de 22 forslag som kan bedre hverdagen til de som sliter med et rusproblem. Forslagene omhandlet blant annet forebygging, behandling og alternative straffereaksjoner (NOU 2019: 26, s. 53).

I kriminalomsorgsmeldingen (2007-2008, s. 18) kommer det frem at regjeringen vil øke bruken av alternative reaksjons- og straffegjennomføringsformer hvor staffen skal ivareta samfunnssikkerheten, og det skal legges til rette å redusere tilbakefall til ny kriminalitet, som innebærer og rehabiliterer bedre. Dette krever at det i den enkelte straffereaksjon er fleksibilitet og rom innenfor rammene som er satt, og at en koordinerer straffegjennomføringen planmessig med fokus på en «sømløs» overgang til samfunnet. Dette med fokus på godt samarbeid og samhandling med andre instanser som spesialisthelsetjenesten og kommuner. At de nødvendige tiltakene blir iverksatt og holde kontinuiteten oppe i arbeidet, slik at når den domfelte er ferdig med straffegjennomføringen er det tilrettelagt for videre nødvendig oppfølging for å hindre tilbakefall til rus- og kriminalitet (St.meld.nr.37, 2007-2008, s. 17).

Forholdet fra straff til hjelp og buken av alternative straffereaksjoner er særlig i vinden og svært aktuelt tema i dag, og jeg ønsker derfor å undersøke hvordan de som har blitt dømt til å sone Narkotikaprogram med domstolskontroll opplever programmet, og «risen bak speilet» om at hvis en ikke fullfører, eller bryter vilkårene for programmet er alternativet ubetinget fengsel.

1.3 Tidligere forskning

ND-programmet er inspirert av Drug Courts fra andre land, spesielt med utgangspunkt i modellene fra Irland og Skottland (SIRUS-rapport 4/2014). Det er foretatt en oppfølgingsstudie av de første 115 ND-domfelte i 2014, som ble publisert i en rapport av Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS-rapport 4/2014). Statistikk utført på de 115 første ND-domfelte, viste at en tredjedel av de som ble idømt narkotikaprogram fullførte programmet, og dette resulterte i at prøveordningen ble permanent i 2016. SIRUS anså resultatet tilfredsstillende sammenlignet med resultater fra vanlig rusbehandling i Norge med tilsvarende gjennomføringsnivå (SIRUS-rapport 4/2014). Kriminalomsorgens utdanningssenter (KRUS) har foretatt en prosessevaluering av ND programmets forsøksordning i 2007, hvor forskningen er blant annet rettet mot grensen mellom straff og hjelp, programmets rolle og kunnskapsfordeling, målgruppe og om ND kan skape en modell for andre straffgjennomføringer. Det fremkommer videre i SIRUS-rapport 4/2014 at det er foretatt to masteroppgaver med kvalitativ tilnærming som omhandler virkninger og innføringen av ND. Etter søk og grundig lesing av allerede eksisterende rapporter kommer det frem at det finnes begrenset forskning på ND i Norge, og spesielt studier som søker etter de domfeltes opplevelser og erfaringer, som er denne studiens hensikt.

1.4 Problemstilling og forskningsspørsmål

Formålet med dette forskningsprosjektet er å få frem de domfeltes opplevelser og erfaringer av å være i ND-programmet. Den overordnede hensikten med denne studien er å undersøke hvordan de domfelte opplever ND-programmet og «risen bak speilet» om at hvis en ikke fullfører, eller bryter vilkårene for programmet er alternativet ubetinget fengsel.

Problemstillingen er derfor som følger:

«Hvordan opplever og erfarer de domfelte den betingede dommen Narkotikaprogram med domstolskontroll?»

Forskingsspørsmål jeg har utarbeidet meg som skal bidra med å belyse min problemstillingen er som følgende:

- *Hva er opplevelsen med å stå i ND-programmet når det er vilkår å følge som kan resultere til ubetinget fengsel?*

- *Hvilke erfaringer har de domfelte med selve ND-programmet og hvordan opplever de at programmet hindrer eller bidrar til å nå egne målsetninger om endring?*
- *Hvordan er opplevelsen av tilbudet de får, og erfaringene med samarbeidet de har med andre instanser?*

Økt kunnskap om hvilke opplevelser og erfaringer de domfelte selv har om deltakelse i Narkotikaprogram med domstolskontroll kan bidra til å styrke og bedre de arbeidsmetodene som allerede brukes i ND-programmet i dag, som igjen vil kunne ha positiv innvirkning for de domfelte.

1.5 Begrepsavklaring

I forskrift om narkotikaprogram med domstolskontroll, §1, (2017) beskrives formålet med straffegjennomføringen:

«Narkotikaprogram med domstolskontroll skal forebygge ny kriminalitet, fremme rehabilitering og bidra til å styrke og samordne praktiske hjelpe- og behandlingstilbud for domfelte som er avhengige av narkotika, og som omfattes av ordningen».

Under gjøres det rede for begrepene problematisk rusmiddelbruk og rusavhengighet, rehabilitering og domfelte.

1.5.1 Problematisk rusmiddelbruk og avhengighet

Retningslinjene om gjennomføring av narkotikaprogram med domstolskontroll (2020, s. 3) forklarer at rusavhengighet i denne sammenheng ikke forstås som en medisinsk diagnose, og at en også kan være i målgruppen hvis man har skadelig bruk av rusmidler. Mørland & Waal (2016, s. 22) beskriver at skadelig bruk av rusmidler omhandler at inntaket blir ukontrollert og har en negativ innvirkning på livet, samt fører til negative konsekvenser som blant annet bostedsløshet, dårlig fysisk og psykisk helse, problemer med økonomi, marginalisert nettverk og arbeidsløshet. Når en person fortsetter å ruse seg på tross av de negative konsekvensene kan dette betegnes som en avhengighet (Mørland & Waal, s. 22). Biong & Ytrehus (2018, s. 15) oppgir at i faglig sammenheng brukes ulike begreper om en annen ved de ulike forholdene ved fenomenet rus, som blant annet «skadelig bruk», «ruslidelse», «avhengighet» og «risikofyllt eller problematisk bruk», og at man ofte bruker begrepene skadelig bruk eller rusmiddelavhengighet når man referer til et helseproblem (Biong & Ytrehus, s. 15).

I denne studien brukes begrepet avhengighet da det dreier seg om det som holder folk fast i et skadelig bruksmønster. Informantene bruker begrepene om en annen, og kan definere seg som rusfri selv om de har hatt tilbakefall, eller ikke ruser seg like ofte som før. Det blir også formidlet at selv om man er blitt rusfri så har man et rusproblem likevel, eller er en tidligere rusmisbruker/rusavhengig.

1.5.2 Rehabilitering

Retningslinjene om gjennomføring av narkotikaprogram med domstolskontroll (2020, s. 2) inneholder ikke en forklaring av begrepet rehabilitering, men det blir beskrevet at: «... *programmet skal tilpasses den enkeltes særlige behov for tiltak som kan bidra til å redusere faren for ny kriminalitet og fremme domfeltes rehabilitering*». ND programmet handler om samhandling mellom ulike etater, der kriminalomsorgen skal fungere som en hjelp og forsterkning i oppfølgingen som kommunene og spesialisthelsetjenesten allerede har av domfelte, eller som etableres under straffegjennomføringen (Kriminalomsorgen, 2022). For best mulig rehabilitering skal ND-programmet være individuelt tilpasset etter den domfeltes ressurser, ønsker og behov og dette ved å benytte seg av de allerede eksisterende hjelpetilbudene som kommune og spesialisthelsetjeneste tilbyr. ND er en straffegjennomføring som skal forsterke samarbeidet mellom etater, så for å oppnå best mulig rehabilitering er en helt avhengig av god samhandling for å få til et godt ND-program (Kriminalomsorgen, 2022; NOU 2019: 26, s. 231).

1.5.3 Domfelte

I denne studien refereres domfelte/ND-domfelte til den/de personene som er blitt dømt skyldig i en straffesak, som blant annet informantene i denne studien da de har blitt dømt til Narkotikaprogram med domstolskontroll (Norges domstoler, 2021). Jeg bruker også begreper som ND/ND-dom som refererer til den betingede straffegjennomføringen, ND-dommer som refererer til en dommer med oppfølgingsansvar av domfelte som har blitt dømt til ND, og ND-program som referer til innholdet i programmet til en ND-dom.

1.6 Oppgavens oppbygning

I oppgavens innledning som representerer kapittel 1 presenteres blant annet valg av tema, hensikt med studien og problemstilling. I kapittel 2 presenterer jeg Narkotikaprogram med domstolskontroll med henvisninger til lovverk og offentlige dokumenter, og en beskrivelse av

hvordan ND er forstått og praktiseres av domstolen gjennom et intervju med en ND-dommer. I Kapittel 3 presenteres Lehman, David & Gruber (2017) sitt perspektiv på helse som et dynamisk system og i denne studien anvendt for å forstå avhengighet. Det biopsykososiale perspektivet om hva rusmiddelavhengighet er og hvordan den utvikles og annen relevant teori for oppgaven. I kapittel 4 presenterer jeg tilnærming til metode og begrunner mine metodiske valg. Videre i kapittel 5 presenteres studiens funn, og i kapittel 6 blir disse diskutert i lys av teori og gir svar på problemstilling og forskningsspørsmål. Kapittel 7 inneholder en avslutning hvor indiksjoner for praksis, studiens begrensninger og forslag til videre studier blir redegjort for.

2.0 Hva er Narkotikaprogram med domstolskontroll?

Narkotika med domstolskontroll var først en prøveordning som ble vedtatt av Stortinget i 2005, jf. lov 17. juni 2005 nr. 92. Programmet ble gjort landsdekkende og permanent i 1016 (NOU 2019: 26, s. 231). ND er lovregulert i straffeloven § 38. Lovbestemmelsene som utfyller de generelle reglene, pliktene og rettighetene ved ND er nedfelt i retningslinjer om narkotikaprogram med domstolskontroll av 20.10.2017 (heretter forskriften), retningslinjer om gjennomføringen av Narkotikaprogram med domstolskontroll av 06.06.2018, revidert 05.11.2020 (heretter retningslinjer), og Ot.prp. nr. 81 (2004-2005) Om lov om endringer i straffeloven (prøveordning med narkotikaprogram med domstolskontroll).

ND er en straffegjennomføring i frihet for rusmiddelavhengige og et alternativ til ubetinget fengsel jf. straffeloven § 37 bokstav f jf. § 38. I retningslinjene (2020, s. 3) står det forklart at *«rusavhengighet forstås i denne sammenheng ikke som en medisinsk diagnose, også personer med skadelig bruk vil kunne være i målgruppen»*. Formålet med ND er at straffegjennomføringen skal forebygge ny kriminalitet og fremme domfeltes rehabilitering, jf. retningslinjer § 1 annet ledd. Det går videre frem at ordningen også skal styrke og samordne praktiske hjelpe- og behandlingstilbud for rusmiddelavhengige som er i programmet (Justis- og politidepartementet, 2010 s. 67; Ot.prp. nr. 81, 2004-2005, s. 14). Det kreves samtykke til en ND-dom så den siktede må selv samtykke til denne typen straff, jf. retningslinjer §6, første ledd. Gjennomføringstiden for programmet varierer ut ifra hvilke lovbrudd den enkelte har begått og vurderingene samt fastsettelsen rundt dette fastsettes av domstolen jf. retningslinjer §12. Det er imidlertid en minimumsgrense på en gjennomføringstid på 2 år og opp til 5 år. Gjennomføringstiden er det samme som prøvetid som vil si at en ikke kan begå nye straffbare handlinger under gjennomføringstiden da dette vil være å bryte særvilkåret i programmet som kan resultere i fengselsstraff (NOU 2019: 26, s. 231; Kriminalomsorgen, 2022).

I Rogaland tingrett er det fire dommere som har oppfølgingsansvar av ND-domfelte, og det har i denne studien blitt intervjuet en ND-dommer. Formålet med intervjuet er å gi en så god beskrivelse som mulig av hva ND er for å kunne kontekstualisere deltakernes erfaringer. Dette ved å både redegjør for hvordan ND er formelt beskrevet i lovverk og offentlige dokumenter, og få en beskrivelse av hvordan ND er forstått og praktiseres av domstolen. Sitatene som presenteres i dette kapitlet viser ND-dommerens individuelle opplevelser, tolkninger og erfaringer som dommer og med oppfølgingsansvar i ND-programmet.

2.1 ND-sentrene og friomsorgen sitt ansvar

I Norge er det egne ND-sentre i Oslo og Bergen som har ansvar for oppfølgingen av de som har blitt dømt til å sone ND-program, og for øvrig i landet følges den enkelte opp av det lokale friomsorgskontoret samt tilhørende domstol, jf. retningslinjer §2. ND-sentrene og de øvrige friomsorgskontorene med deres ND-team har spesialisert kompetanse på rusproblematikk og koordinering av denne typen straffegjennomføring. Saksbehandlerne skal ha tett og fast oppfølging med de domfelte gjennom individuelle samtaler. I samtalene diskuteres det hvordan de domfelte har det, om det er en positiv utvikling og progresjonen i rehabiliteringen, og hvilke utfordringer de står overfor (NOU 2019: 26, s. 231; Kriminalomsorgen, 2022). Saksbehandler skal i samarbeid med den enkelte utarbeide en kriseplan, som har som formål å hjelpe og støtte den enkelte i utfordrende perioder. ND-sentrene og friomsorgen tilbyr også pårørendesamtale og kurs/programvirksomhet i ulike temaer deriblant samliv og kommunikasjon, sinnemestring og nettverksgruppe som den domfelte kan benytte seg av (Kriminalomsorgen, 2022).

Det går frem i retningslinjer §9 at innholdet i programmet skal være individuelt tilrettelagt etter hva den domfelte selv ønsker, har kapasitet til og behøver for å kunne klare å leve et rus- og kriminalitetsfritt liv. Den domfelte skal benytte seg av de hjelpetilbudene rundt seg som vurderes nødvendige, og eksempler på tiltak kan være rusbehandling i form av døgn- eller poliklinisk behandling, fokus på å bedre fysisk og psykisk helse, nettverksbygging, økonomisk hjelp, ansvarsgruppemøter og ruskontroller. På spørsmål hva som er annerledes ved ND-dom enn andre straffegjennomføringer oppgir ND-dommer følgende: *«Det som er spesielt er at ND er et alternativ til ubetinget fengselsstraff sånn at de (domfelte) slipper å sone i fengsel mot at de til gjengjeld står i dette programmet, men dropper en ut av programmet så er riset bak speilet at en vekker til livet igjen den betingede fengselsstraffen, altså at en da må sone den straffen som ligger i bunn»*. Straffegjennomføringen blir at de forplikter seg til å følge dette i stedet for å sone i fengsel, altså de forplikter seg til å aktivt jobbe med å bli rus- og kriminalitetsfri og oppnå god rehabilitering (NOU 2019: 26, s. 231-232; Kriminalomsorgen, 2022). På spørsmål om hvordan ND-dommer vurderer hovedprinsippet i helselovgivningen, om at behandling og tiltak skal være frivillig og på eget initiativ, opp mot at ND-programmet da er utformet med vilkår og overholdes ikke disse så er alternativet ubetinget fengsel, svarer han:

«Ja, du tenker at det ligger en slagst ris bak speilet. Det (behandling og tiltak) skal jo egentlig være frivillig, ja ... og egentlig så er det frivillig. Altså det er ingen som blir tvunget til noe som helst, men klart det for å komme gjennom dette programmet så er de (domfelte) stort sett nødt å lytte litt, men det er også de i programmet som gjør valg».

«... det er ikke uvanlig at det er en anbefaling fra saksbehandler i kriminalomsorgen om avrusing eller opphold på institusjon, men hvor domfelte stritter veldig imot. Da kan jo ingen tvinge de inn i dette, og når en da til slutt ser at det bare avleveres positive prøver etter positive prøver, så kan du si ... javell da er på en måte realiteten det at enten må du inn i rusvernsinstitusjon eller så er du ute av programmet, men så er det likevel ... jaja, egentlig et valgt, men ... egentlig ikke. Jeg er ... ja».

Utsagnet til ND-dommer viser at på den ene siden er behandling og tiltak frivillige for de domfelte og at ingen tvinger dem til noe som helst. På den andre siden viser utsagnet at det er vilkår i programmet som skal overholdes. Hvis den domfelte har tilbakefall til rus, men ikke er klar eller ønsker behandling på eget initiativ, er alternativet enten rusvernsinstitusjon eller ut av programmet. Dette er interessant da spørsmålet blir om det da i praksis egentlig er frivillig og om de domfelte har et valg? I retningslinjene § 4, første- og annet ledd går det frem at ND-programmet skal bidra til et helhetlig behandlings- og rehabiliteringstilbud for den domfelte, samt at kriminalomsorgen skal legge til rette for godt tverrfaglig samarbeid. Saksbehandlerne i ND-sentrene og friomsorgskontoret hjelper de domfelte med å opprette kontakt med hjelpeapparatet og er en pådriver for at samarbeidet og hjelpen opprettholdes over tid. Dette ved å aktivt ha god dialog og samarbeid med de ulike involverte instansene. En av målsettingene med ND-programmet er at domfelte hjelpes til å klare å benytte seg av hjelpetilbudene som finnes - og over tid, slik at effekten kan bli varig (NOU 2019: 26, s. 232). Godt tverrfaglig samarbeid er avgjørende for å fremme rehabilitering hos de domfelte, og på spørsmål om hva ND-dommer eventuelt tenker kunne vært annerledes med ND-programmet svarer han slik:

« ... det er en utfordring i seg selv at programmet ikke er bedre enn det som den enkelte kommune kan tilby. Rettslikhet er et grunnleggende prinsipp, og hvis kommunen ikke stiller opp eller ikke gjør det de skal, så kan en risikere at den det

gjelder står tilbake sjanseløs, og så vidt jeg har forstått er det store variasjoner mellom kommunene. Det er kan være et rettssikkerhetsproblem».

De domfelte har samme rettigheter til tjenester og de samme forpliktelsene som befolkningen ellers, jf. retningslinjer §4. De sektorene som har ansvar for disse tjenestene ellers i samfunnet, har også ansvaret under straffegjennomføringen å følge opp den domfelte i henhold til rettslikhet. De samarbeidende etatene danner grunnlaget for ansvarsgruppen rundt den enkelte domfelte (NOU 2019: 26, s. 232). Som nevnt innledningsvis vet vi utfra forskning er at en stor prosentandel av de innsatte i norske fengsler har et rusproblem, og soner for rusrelatert kriminalitet, og ved å ta i bruk alternative straffereaksjoner som Narkotikaprogram med domstolskontroll vil den domfelte arbeide med problematikken og utfordringer ute i den «virkelige verden». (Actis, 2016; Bukten et al., 2016, s. 32).

2.2 Hvem kan bli dømt til ND-program?

Det går frem av retningslinjer § 3 første ledd at målgruppen for ND-programmet er personer som er dømt for narkotikarelatert kriminalitet og som er avhengige av narkotika. I retningslinjene (2020, s. 3) vises det til at rusavhengigheten må kunne dokumenteres, og i de tilfellene hvor rusbruken fremstår som sporadisk eller utprøving av illegale rusmidler ikke er egnet for ND-dom. Med narkotikarelatert kriminalitet menes overtredelser av straffeloven § 231 første ledd, §232 eller legemiddeloven §31 annet ledd jf. retningslinjer bokstav a, under påvirkning av narkotika jf. retningslinjer § 3 bokstav b eller for å finansiere eget narkotikamisbruk jf. bokstav c. Hvordan disse vurderingen kan blir gjort i praksis har ND-dommer i Stavanger tingrett forklart slik:

«ND er et alternativ til straff og målgruppen er de med et narkotikaproblem og som har begått narkotikarelatert kriminalitet enten besittelse, oppbevaring, kjøp, salg og/eller innførsler av narkotika. Med den kriminaliteten så følger det også en del tilleggs kriminalitet, gjerne en del vinningskriminalitet for å finansiere dette, og gjerne også noe voldskriminalitet som også er relatert opp imot dette».

Det går videre frem i retningslinjer §3 annet ledd første punktum, jf. straffeloven kapittel 25 eller 26 at grov vold og seksuallovbrudd kan ekskludere den siktede fra og bli idømt ND-program. Det kan imidlertid bli gjort unntak ved lovbrudd under kapittel 25 når forholdet er av «mindre alvorlig karakter», jf. retningslinjer § 3 annet ledd andre punktum.

Ved spørsmål om hva som defineres i praksis som «mindre alvorlig karakter» forklarer ND-dommer det slik:

«Det har vært et tema i rettspraksis hvilken type voldskriminalitet som man kan tolerere, og det er noen høyesterettsdommer som trekker opp en øvre terskel om hva som aksepteres og ikke aksepteres»

«...men det er ikke uvanlig at folk som har levd et langt liv i narkotikaproblemet og i et tøft miljø har noen voldssaker, og det er bra at det ikke skal stå i veien for at de også kan få stå i dette programmet for behovet er like stort hos dem. Likevel er det ikke hvem som helst med et narkotikaproblem som får stå i programmet, da rettspraksis har satt og trukket opp en grense her, slik at samfunnssikkerheten også blir ivaretatt».

Det står beskrevet i Ot. Prp, nr. 81 (2004-2005, s. 20) at målgruppen til ND-program skal ha stor fleksibilitet, både med hensyn til siktedes alder, omfang av rusmiddelbruk og psykisk lidelse, samt hvilke type lovbrudd som er begått, med forbehold som nevnt ovenfor. Det skal også foreligge en egnethetsvurdering av siktede i form av en personundersøkelse som kriminalomsorgen har ansvaret for å utarbeide, samt den siktede må selv gi sitt samtykke til dette, jf. retningslinjenes §§ 5 og 6.

Personundersøkelsene er det ND-sentrene og friomsorgskontoret som utarbeider på oppdrag fra påtalemyndighetene. Den siktede kan selv via sin forsvarer be om at påtale eller domstolen anmoder kriminalomsorgen om å utarbeide personundersøkelse (NOU 2019: 26, s. 231-231). I retningslinjene § 5 første ledd går det frem at personundersøkelsene i ND-saker er omfattende, og at arbeidet krever flere møter med den siktede samt opplysninger av kilder. I en personundersøkelse kartlegges den siktedes bosituasjon, nettverk, økonomi, fysisk og psykisk helse og rus- og kriminalitetshistorikk. Hensikten bak personundersøkelsen er å finne ut hvilke personer som kan være aktuelle deltakere i ND jf. retningslinjer § 5. En viktig faktor er at siktede har et genuint ønske om å bli rusfri og en sterk og varig motivasjon til å aktivt jobbe med de nødvendige problemene sine (NOU 2019: 26, s. 232). På spørsmål til ND-dommer hva som kjennetegner saker der det er avsagt en ND-dom, svarer han:

«De fleste er mennesker som er motivert for endring, og det er et helt avgjørende utgangspunkt for å lykkes at de er motivert. Og det er jo den vurderingen

kriminalomsorgen tar i forkant også, så i og med at det på forhånd er blitt gjort et grundig stykke arbeid så er konklusjonen at de treffer folk som er motivert for å endre, bli ferdig og kvitte seg med et rusproblem».

Det brukes også såkalte kilder i personundersøkelsen som er personer som er godt kjent med siktede, både i siktedes offentlige og private nettverk. Bakgrunnen for å innhente komparentopplysninger er for å få et bredt og helhetlig bilde av personen som kartlegges. Etter at all nødvendig informasjon er samlet, blir det foretatt en vurdering om personen er i målgruppen og egnet for ND-program (NOU 2019: 26, s. 232). I egnethetsvurderingen skal det være en vurdering av sikkerhetsaspektet, siktedes behandlingsbehov og utalte motivasjon for å gjøre endringer for å bli rusfri, jf, retningslinjer § 3. Egnethetsvurderingen er en omfattende prosess og krever samhandling med andre instanser og vil også derfor være tidskrevende. Det er flere elementer som skal være kartlagt og planlagt før saken skal opp i domstolen. Noen av disse elementene er blant annet boligsituasjon, økonomiske forhold, offentlig- og sosialt nettverk, psykisk- og fysisk helse, siktedes rusmiddelavhengighet og avhengighetens betydning for kriminaliteten som er begått, behandlingsbehov, sikkerhetsvurdering, uavklarte siktelser/tiltaler i andre saker, og dokumentasjon og bekreftelser av kilder (Retningslinjer, 2020, s. 3). Domstolen vurderer på denne bakgrunn om ND-dom kan settes som særvilkår for en betinget dom. Det er også tilfeller hvor den siktede kan få en deldom; en dom som både inneholder en betinget straff og en ubetinget straff jf. forskriften § 13. Den siktede kan i slike tilfeller først sone en del av straffen i fengsel for så å gå over på ND-dom ved løslatelse fra fengsel (Kriminalomsorgen, 2022; NOU 2019: 26, s. 232). På spørsmål om hvordan egnethetsvurderingene vektlegges i praksis svarer ND-dommer slik:

«De tillegges veldig stor vekt. Jeg tror at i de aller fleste sakene så følger en de vurderingene som blir gitt fra kriminalomsorgen, da det ofte er et veldig grundig forarbeid som blir gitt og forsterker på en måte»

« ...hvis motivasjonen ikke er der så vil de (siktede) ikke kunne stå i det, da vil de ikke bli karakterisert som egnet for ND-program og det er jo ofte en veldig vanskelig vurdering. Det er den vurderingen som ligger til kriminalomsorgen. Det å skille ut hvem som faktisk er egnet og ikke egnet, og det forutsetter egentlig at det må gjøres en del opplyser, en del undersøkelser, hente inn komparentopplysninger, flere

sosialfaglige vurderinger, hvor kompetansen til å gjøre disse vurderingene ligger hos kriminalomsorgen».

Videre ble ND-dommeren spurt om det er tilfeller hvor noen kan bli vurdert som uegnet til å sone en ND-dom fra kriminalomsorgen, men likevel blir idømt en ND-dom, og hva eventuelt grunnlaget er basert på i slike tilfeller. Han svarer:

«Det er i noen tilfeller det føles urimelig at en person ikke skal få en sjanse, for alternativene er ubetinget fengsel ... så i den grad en har gått imot det (kriminalomsorgen sin vurdering) så er det ikke nødvendigvis det at en mener at det er feil de vurderingene som er gjort, kanskje vi vokter tingene litt annerledes ... og alle som holder på med sosialt arbeid vet jo sikkert at det å predikere og si hvem som vil lykkes og ikke lykkes det er ikke lett, det er ikke gitt».

I retningslinjene §5, annet ledd, går det frem at hvis siktede anses som egnet til ND-program skal det utarbeides forslag til innhold og vilkår for gjennomføringen av programmet første fase. Hvis siktede blir funnet uegnet for idømmelse av ND-dom utelukkes forslag til vilkår. Hvis siktede imidlertid blir dømt til ND-dom tross for vurdering som uegnet skal begjæring sendes retten av kriminalomsorgen om forslag til vilkår for fase 1 til første møte i retten jf. retningslinjer §5. Kriminalomsorgens forslag til vilkår, som også domstolen ofte setter, er behandling, sysselsetting, møte rusfri hos kriminalomsorgen og andre samarbeidene instanser til rett tid og ruskontroll. Den aktuelle saksbehandleren ved ND-sentrene og friomsorgskontorene skal utarbeide en gjennomføringsplan sammen med den domfelte ved iverksettelse av ND-programmet, jf. § 8 første ledd, som skal inneholde hva den enkelte domfelt skal følge opp og hvilke vilkår som skal overholdes. Det går frem av retningslinjer § 11 at ruskontroll alltid skal være et vilkår. Hvis den domfelte nekter å avlegge en rusprøve, anses dette som brudd på vilkår. ND-sentrene og friomsorgskontorene har egne rom for rusprøvetaking og har ansvar for kontrollen, men om andre samarbeidende instanser bistår med dette må kriminalomsorgen sikre at de blir tatt på en forsvarlig måte, jf retningslinjer § 11 (Kriminalomsorgen, 2022; NOU 2019: 26, s. 232).

2.3 Domstolskontrollen

I landet for øvrig kan enhver domstol avsi en ND-dom, men det er kun 14 av dem som er pålagt et oppføringsansvar (NOU 2019: 26, s. 232). Dommer i Stavanger tingrett sier

følgende: «De som jobber med narkotikaprogram er knyttet til noen få domstoler i Norge, så det er ikke alle dommere som jobber med gjennomføringen av ND-program, men det å dømme noen til et ND-program det er noe som alle dommerne naturligvis tar del i». På spørsmål om det kan være en ulempe for den siktede rundt idømmelse av ND-dom når dommeren ikke har en bakgrunn med å være ND-dommer og ikke kjenner til programmet svarer han:

«Det var et interessant spørsmål. Det ligger nok lenger fremme i pannen på en som er ND-dommer at dette er en mulighet, enn de som ikke jobber med det. Der tror jeg nok kriminalomsorgen i Rogaland har vært flinke til å informere, for det er ikke bare den enkelte dommer, det er også påtalemyndighetens bevissthet rundt at dette kan være et alternativ, og også at forsvarer har hatt et bevisst forhold til dette. Tallene viser at Rogaland forholdsmessig har hatt en del flere på ND-programmet enn de fleste andre regionene».

De domfelte skal møte jevnlig i rettsmøter i tingretten på blant annet startmøte, statusmøter og faseovergangsmøter sammen med jurist og den ansvarlige saksbehandler ved ND-senteret eller friomsorgskontoret jf, retningslinjer § 10 tredje ledd. Det er den samme dommeren som følger den domfelte gjennom hele straffegjennomføringen så langt det lar seg gjøre. På spørsmål om hvilke erfaringer ND-dommer har med ND-saker, svarer han følgende:

«Jeg synes det er interessant å arbeide med ND da jeg alltid har vært opptatt av alternativer til fengselsstraff. Jeg ser også på tverrfaglig arbeid som viktig. Som ND dommer har jeg fått bekrefte betydningen av helhetlig arbeid i praksis. På individnivå gir programmet muligheter til å ta beslutninger og kontroll over eget liv. Det gir mulighet for mestring og utvikling. Selv om det er flere fellestrekk ved de domfelte, har det mange ganger slått meg at de også er veldig forskjellige - forskjellig utgangspunkt og kapasitet. Min deltagelse i programmet har bekreftet viktigheten av å ikke kategorisere, men å se enkeltindividene»

Dommeren funksjon fører kontroll med at vilkårene blir overholdt, at det er progresjon i rehabiliteringen jf, § 10, annet ledd. Domstolskontrollen blir ansett som vesentlig for gjennomføringen av programmet, og i møtene skal dommeren komme med tilbakemeldinger og forventninger til domfelte (NOU 2019: 26, s. 232).

2.3.1 ND-programmets fire faser

Det går frem i retningslinjene § 7 at ND-programmet gjennomføres i fire faser. Det er dommeren som treffer beslutninger om å eventuelt føre domfelte over i en annen fase basert på en anmodning fra ND-sentrene eller friomsorgskontoret jf, retningslinjer § 7 tredje ledd. De fire fasene består av *iverksettelsesfasen*, der kartlegging av behov og hvilke tiltak som bør settes inn står sentralt, *stabiliseringsfasen*, som handler om at den domfelte tar nytte av de tiltak som er satt inn og får en mer stabil hverdag, *ansvarsfasen*, hvor det sentrale er at den ansvarlige saksbehandler overfører mer ansvar og frihet til den domfelte og *videreføringsfasen*, der det tilrettelegges for at domfelte skal få en stabil og ordnet overføring tilbake til samfunnet (NOU 2019: 26, s. 232). De forskjellige fasene går ut på at det i begynnelsen er mer oppfølging og kontroll, som gradvis slippes opp etter hvert som den domfelte viser progresjon og mer stabil rusmestring. Målet er at domfelte skal være etablert i det offentlige hjelpeapparatet slik at oppfølgingen kan fortsette også etter at straffegjennomføringen og kontrollen fra Kriminalomsorgen avsluttes (NOU 2019: 26, s. 232; Kriminalomsorgen, 2022).

2.3.2 Brudd

Det er brudd på vilkår i ND-programmet hvis domfelte for eksempel ikke møter til avtaler, møter for sent, møter ruspåvirket, gjør seg utilgjengelig og ikke viser evne og vilje til å forandre rusadferden og endre sin livsførsel, jf. retningslinjen § 13 første ledd. De aktuelle saksbehandlerne ved ND-sentrene og friomsorgskontoret kan ilegge domfelte reaksjoner på brudd som muntlig eller skriftlig advarsel, eller stramme inn kontrollen med hyppigere oppmøte eller ruskontroll, jf, retningslinjen § 13 tredje ledd. Målet med dette er å hjelpe de domfelte til å hente seg inn igjen. Dersom ikke dette er tilstrekkelig vil saken bli sendt til tingretten med begjæring om omgjøring av ND-dommen til ubetinget fengsel, jf, retningslinjer § 13 fjerde ledd, jf, straffeloven § 39 andre ledd tredje punktum. Brudd på ND-program vil alltid være en individuell vurdering, ingen saker er like og dette er litt av premissene for ND-programmet. En kan ikke si at domfelte blir brutt etter et visst antall brudd. ND-programmet er et vanskelig og krevende program, og alt ligger som regel til rette for den domfelte, men det er helt opp til den domfelte selv å nyttiggjøre seg tilbudene slik som ND-dommer selv også beskriver:

«... ja, altså det som er spesielt med ND-programmet det er jo at det egentlig er en svært krevende form for straffegjennomføring. De får hjelp, men det er den domfelte

selv som må ta tak i dette og som må gjennomføre dette, det krever en stor innsats på mange områder fra den domfelte selv»

Den domfelte må være tilgjengelige overfor ND-teamet og vise vilje og evne til å ta tak i problemene sine og endre livsførsel, jf. § 11, første ledd, bokstav F. ND-dommer forklarer problematikken slik:

«En utfordring i dette programmet er jo at de (domfelte) bruker illegale rusmidler, og som en ND-dommer så ligger det i sakens natur, men tror nok det er en del andre som ville reagert. De kan jo sitte i møter i amfetaminrus og det er en del av programmet, i hvertfall i starten er det eksempler på det, for de har kanskje ikke kommet i gang med tiltak så da er de i aktiv rus i begynnelsen av programmet».

ND-sentrene og friomsorgskontoret skal forsøke å hjelpe de domfelte til å hente seg inn igjen etter en glipp eller et tilbakefall til rus for å kunne fortsette i ND-programmet, og tar dette gjerne opp i ansvarsgruppen slik at det er tett dialog med hele teamet rundt den domfelte. Dersom den domfelte mener de vil klare å bryte av rusen selv skal dette tas på alvor og en kan gi den domfelte for eksempel fire uker på å klare dette. Hvis den domfelte ikke klarer å bli rusfri selv på eventuelt fire uke er alternativet å jobbe mot avrusning med videre behandlingsforløp. I dette løpet vil det alltid være noen som finner ut at det blir for vanskelig, eller at de rett og slett ikke har motivasjon nok til å gjøre det som kreves for å holde seg rusfri, rusen frister mer (NOU 2019: 26, s. 232; Kriminalomsorgen, 2022). Dersom domfelte ikke er motivert for dette, går saken som regel til brudd jf. retningslinjer § 13 fjerde ledd, jf, straffeloven § 39 andre ledd tredje punktum. Det blir stilt spørsmål om hvilke erfaringer ND-dommer har med saker der vilkår ikke blir oppfylt, og om alternativet kun er ubetinget fengsel eller om det er andre tiltak som da kan ha vært et alternativ. ND-dommer stadfester:

«Der har jeg svært ulike erfaringer. Jeg sitter med et inntrykk av at de som faller fra, faller ofte fra veldig tidlig, vi har de som knapt kommer i gang»

«Det har også vært eksempler på at en har oppfordret gang på gang til å ta tak i tingene, og så har de ikke gjort det slik at det har blitt avsagt en dom på at de ikke lengre får delta i ND-programmet»

«... men det er også eksempler på at de (domfelte) har dagen etter (avsagt dom) lagt seg inn på Rogaland A-senter, og så anker de til Gulating lagmannsrett og sier «nå har jeg gjort noe med det» og da har lagmannsretten sagt «ja, du har faktisk det», så det er faktisk en mulighet til å klare å fortsette i programmet»

«Jeg har også positive erfaring med at folk som har skåret ut av programmet har sonet noe, og så kom tilbake igjen i programmet, og eksempelvis også at det kan være at progresjonen er svak, men allikevel så er det en evne og vilje til å prøve litt til, og da har prøvetiden blitt forlenget slik at de står lengre i programmet i håp om å lykkes».

Som en ser her så bryter ikke kriminalomsorgen den domfelte dersom de unnlater å møte til en avtale med ansvarsgruppen eller friomsorgen, og det samme gjelder dersom de skulle ruse seg. ND-programmet forsøker å hjelpe de domfelte til å hente seg inn igjen for å kunne fortsette i ND-programmet dersom de selv ønsker dette, er ærlige og vil samarbeide om de utfordringene de står i.

Narkotikaprogram med domstolskontroll er et alternativ til ubetinget fengselsstraff for rusmiddelavhengige. Det er en straffegjennomføring som skal forebygge ny kriminalitet og fremme domfeltes rehabilitering. Før den siktede eventuelt kan bli dømt til ND må det foreligge en personundersøkelse som skal inneholde både en kartlegging av ulike områder i siktedes liv, egnethetsvurdering og opplysninger av kilder. Domstolen vurderer på denne bakgrunn om ND-dom kan settes som særvilkår for en betinget dom. Hvis den siktede blir idømt ND, skal det utarbeides en gjennomføringsplan og vilkår til første domstolskontroll. ND-programmet skal forsterke samarbeidet mellom ulike etater, og for å få til et godt ND-program kreves god samhandling (NOU 2019: 26, s. 231; Kriminalomsorgen, 2022).

3.0 Teoretisk fundament:

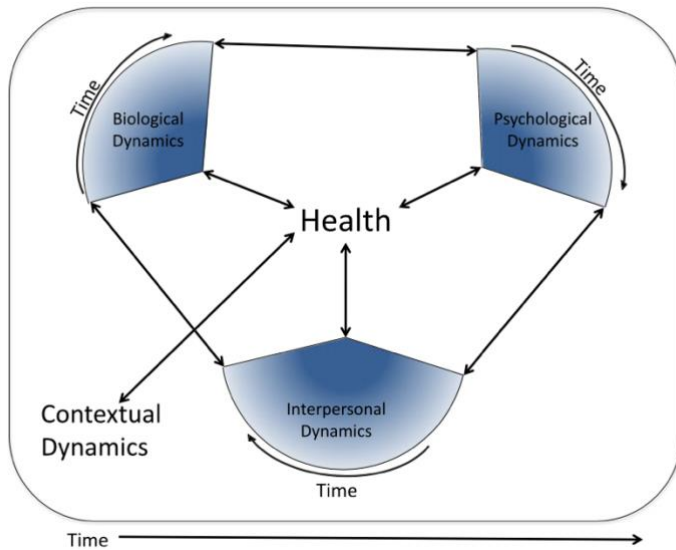
I dette kapitlet presenterer jeg oppgavens teoretiske fundament som omhandler rusmiddelavhengighet. Perspektivene og teoriene vil belyse flere sider og forståelser av hvordan rusmiddelbruk kan påvirkes av indre og ytre faktorer, og hvordan rusmiddelbruk påvirker den enkelte sett i flere perspektiver. Det vil også bli presentert teori om forebyggende arbeid mot rusmiddelavhengighet.

3.1 Rusmiddelproblemer – en utfordring for flere

Rusmiddelproblemer er ikke bare utfordrende for den enkelte, men også for samfunnet og helsetjenestene. Mennesker med rusmiddelproblemer blir sett på som en gruppe som trenger koordinerte og sammensatte hjelpetilbud fra både kommune og spesialisthelsetjeneste og med tett oppfølging over lengre tid (Biong & Ytrehus, 2018, s. 13). Rusmiddelproblemer er komplekse og sammensatte, og det følger ofte tilleggspolproblemer med rusproblemet som blant annet problemer med økonomi, bolig, fysisk og psykisk helse og relasjonsproblemer i nettverket rundt den enkelte. Det krever derfor at den enkelte får et individuelt hjelpetilbud som omfatter tjenester rundt de ulike problemområdene, og derfor må de ulike faggruppene arbeide sammen og ha et godt tverrfaglig samarbeid. Det kan derfor tenkes at det bør settes et større fokus rundt det å forstå rusmiddelavhengighet (Biong & Ytrehus, 2018, s. 13).

3.2 Helse som et sammensatt og dynamisk system

Rusmiddelproblemer blir sett på som et folkehelseproblem da det blant annet kan føre med seg et marginalisert sosialt nettverk, redusert livskvalitet, økt dødelighet og eventuelt uførepensjon hos den enkelte (Biong & Ytrehus, 2018, s. 13). Lehman, David & Gruber (2017, s 1) presenterer den biopsykososiale modellen som ser på helse som et sammensatt og dynamisk system, og er i dennes studien anvendt for å forstå avhengighet. Modellen tolker faktorer av betydning for menneskers helse fra de gjensidige påvirkningene av biologiske, psykologiske, og mellommenneskelige forholdene som utspiller seg over tid med påvirkning av makrosystemer. De biologiske, psykologiske, og mellommenneskelige forholdene samhandler med kontekstuelle faktorer for å forme menneskers helse gjennom hele livet (Lehman et al., 2017, s. 1). I et dynamisk system samhandler påvirkningene med hverandre over tid (Lehman et al., 2017, s. 2).

Figur 1: *Den dynamiske biopsykososiale modellen på helse* (Hentet fra Lehman et al., 2017, s. 2).

3.2.1 Biologisk dynamikk

Faktorer av betydning i den biologiske dynamikken er de fysiske faktorene i kroppen som påvirker og bestemmer menneskers helse. For eksempel er menneskers immun- og kardiovaskulære system sentrale for menneskers helse, og det limbiske systemet er viktig i forståelsen av hvordan psykologiske og fysiske faktorer påvirker helsen. Eksempelvis bekjemper immunsystemet ikke bare infeksjoner og sykdom i kroppen, men samhandler også med andre biologiske dynamikker som sirkulasjonssystemet, og med sosiale og psykologiske dynamiske prosesser (Lehman et al., 2017, s. 2). Det gjensidige samspillet mellom de biologiske faktorene i forståelsen av sosial og psykologisk dynamikk, har i de senere årene blitt forsket på gjennom vitenskapelig forståelse fra gen-miljø-interaksjoner, sosiogenomikk og epigenetikk (Lehman et al., 2017, s. 2).

3.2.2 Psykologisk dynamikk

Å forstå den psykologiske dynamikken som påvirker menneskers helse inkluderer dette faktorer av betydning som de kognitive, emosjonelle, motivasjons-, holdnings- og atferdssystemer i kroppen. For å få en bedre forståelse av fysisk og psykisk helse har det blitt forsket på blant annet rollen til selvet, identitet, mestringsstrategier, rusbruk og avhengighet, angst og depresjon og helseatferd. De psykologiske faktorene kan anses og forstås som

systemer, og flere gjensidige avhengige psykologiske faktorer virker innenfor disse ulike områdene (Lehman et al., 2017, s. 3).

3.2.3 Mellommenneskelig dynamikk

Når en ønsker å forstå den mellommenneskelige dynamikken på menneskers helse inkluderer det effekten av faktiske eller opplevde sosiale situasjoner. Den mellommenneskelige dynamikken fremstår i samhandling med direkte kontakt med andre mennesker, og de indirekte konsekvensene av andres handlinger (Lehman et al., 2017, s. 3). Lehman et al., (2017, s. 3) viser til at helseforskning den senere tiden reduserer de mellommenneskelige faktorene til enkeltstående statistiske målinger som svekker kompleksiteten til de innebygde sosiale nettverkene der mennesker og samfunn befinner seg. I stedet bør forskningen sette søkelys på å utforske samspillet av mellommenneskelige samhandlinger.

Mellommenneskelige konsepter som for eksempel gruppepress og foreldreoppdragelse forandrer seg over tid på lik linje med den enkeltes helse og som svar på dynamiske prosesser. Et eksempel på dette kan være hvordan venners engasjement påvirker den enkelte til å eksempelvis begynne med idrett. Er det høyt felles engasjement i gruppen for idrett, kan dette føre til at den enkelte identifiserer seg som atletisk som en personlig egenskap (Lehman et al., 2017, s. 3).

3.2.4 Sentralitet og tid som varierende faktorer

Biologiske, psykologiske, mellommenneskelige og kontekstuelle dynamikker er forskjellig i sentraliteten av hvordan de påvirker menneskers helse. Sentralitet beskriver i hvilken grad de gjensidige påvirkningene er av betydning og sentrale for menneskers helse. Sentraliteten i en bestemt faktor kan svinge over tid, mens noen andre kan være sentrale gjennom hele livet, og noen andre kan variere og svinge. Tidsperspektivet er også en faktor, da det som påvirker helsen i ung alder, kanskje ikke påvirker den enkelte på samme måte i voksenalder (Lehman et al., 2017, s. 5-6).

3.3 Tre perspektiver på avhengighet

Innledningsvis i første kapittel ble det redegjort for problematisk rusmiddelbruk og avhengighet. Det sentrale ved en avhengighet er at den enkelte fortsetter å ruse seg tross for de negative konsekvensene som både harmer en selv og nettverket rundt (Biong & Ytrehus, 2018, s. 32). Det vil så være interessant å forsøke å forstå hvorfor og hvordan noen utvikler en avhengighet til rusmidler. Rusmiddelavhengighet kan forklares og forstås på flere ulike måter,

og tidligere var det den sosialvitenskapelige og psykologiske tilnærmingen som sto sentralt. Det har imidlertid de senere årene blitt satt større fokus rundt faktorer av betydning på forståelsen av avhengighet gjennom en biologisk og medisinsk tilnærming (Biong & Ytrehus, 2018, s. 33). Rusmiddelavhengighet er et komplekst fenomen, og det er flere faktorer som spiller inn i en persons liv som kan være delaktig i risikoen for utvikling av rusavhengighet. I læren om hva rusmiddelavhengighet er og hvordan den utvikles poengterer Nesvåg (Biong & Ytrehus, 2018, s. 22) at det kan være viktig å se på flere ulike perspektiver som kan belyse dette.

3.3.1 Det nevrobiologiske perspektivet

Et nevrobiologisk perspektiv forklarer faktorer av betydning ut fra hjernens funksjon om hvordan rusmiddelbruk fører til ending i ulike deler av hjernen, som igjen påvirker bruken av rusmidler (Mørland & Waal, 2016, s. 26; Biong & Ytrehus, 2018, s. 34). Hjernens belønningssystem frigjør dopamin, som er det sentrale signalstoffet for belønning. Mennesker søker etter belønning i form av opplevde positive gevinster eller demping av ubehag, som for eksempel at man spiser hvis man føler seg sulten eller går på tening hvis man har vondt i kroppen. Etter hvert søker vi det som gir oss belønning og opprettholder de aktivitetene over tid slik at de bli en vane (Biong & Ytrehus, 2018, s. 34). Når en person kontinuerlig bruker rusmidler for å dempe ubehag eller oppleve gevinster fører dette til en overaktivering av belønningssystemet i hjernen, og resultatet blir at hjernen reduserer den naturlige frigjøring av dopamin. Personen vil dermed ikke få den samme opplevelsen av belønning, men har i prosessen hatt en læringseffekt at rusmiddelbruk gir opplevelsen av å bli belønnet (Biong & Ytrehus, 2018, s. 34). «Wantingen» øker, og personen må øke rusmiddelbruken for å få samme eller høyere belønningseffekt (Biong & Ytrehus, 2018, s. 34). Personen opprettholder rusmiddelbruken til tross for at det kan føre til ekskludering av andre opplevelser, og negative konsekvenser som betegner problematisk rusmiddelbruk og avhengighet. Hjernens påvirkning av overdreven bruk av rusmidler fører også til en rekke nevrokognitive skader som blant annet læringsvansker, lengre latenstid, søvnproblemer og redusert tidsperspektiv (Biong og Ytrehus, 2018, s. 34). Det komplekse samspillet hvordan rusmidler påvirker de nevrologiske komponentene i hjernens belønningssystem og de ulike kognitive endringene som skjer ved bruk av rusmidler, er med på forståelsen av hvordan en kan utvikle en fastlåst tanke-, atferd-, og følelsesmønster, som betegner en avhengighet (Biong og Ytrehus, 2018, s. 34-35).

3.3.2 Det psykologiske perspektivet

I et psykologisk perspektiv er faktorer som blant annet angst, traumer, depresjon, relasjonsbrudd og spenningssøkende personlighetstrekk som høy grad av impulsivitet sentrale. Det er faktorer som kan skape en psykisk belastning hos personer, som igjen kan føre til høyere risiko for rusmiddelavhengighet (Evjen et al., 2018, s. 28).

Selvmedisineringshypotesen blir også sett på som en psykologisk faktor. Det sentrale ved selvmedisinering er at en person misbruker forskjellige rusmidler for å enten å dempe psykisk ubehag som angst eller traumer, eller for å fungere bedre i sosiale settinger (Evjen et al., 2018, s. 27-28). Eksempler på rusmidler som misbrukes kan være reseptbelagte medisiner, men også illegal narkotika. Opplevelsen av å bli belønnet, eller å dempe ubehag er sentrale motivasjonsfaktorer for repeterende rusmiddelbruk. Robert West (West, 2006, referert i Biong & Ytrehus, 2018, s. 36) presenterer en tre trins modell inspirert av psykologisk forskning som baserer seg på motivasjon. I første trinn vurderes avhengighet som et kontinuerlig valg den rusmiddelavhengige tar mellom rusmiddelbrukens gevinster og kostnader opp mot hverandre som gjør at bruken eskalerer og blir mer intens. Teorien om at avhengigheten er et valg, baserer seg på at den rusmiddelavhengige ser på valgene som rasjonelle for sin livssituasjon. Et eksempel kan være at den rusavhengige ønsker å redusere tankekjør/angst for å få bedre søvn om nettene og velger da å bruke cannabis for å oppnå dette formålet. Nyere forskning viser til at vurderingen av gevinster og kostnader vil kunne komme i konflikt med hverandre da slike vurderinger ofte skifter mellom kort- og langsiktige gevinster. Ofte vil den rusmiddelavhengige prioritere de kortsiktige gevinstene fremover de mulige langsiktige gevinstene ved å ikke ruse seg da en ønsker å oppnå gevinsten snarest. I eksempelet overfor er den kortsiktige gevinsten at den rusmiddelavhengige får sove den natten da tankekjøret/angsten reduseres, som her poengteres å bli prioritert fremfor den mulige langsiktige gevinsten ved å ikke røyke cannabis før en legger seg.

Andre trinn i Wests (West, 2006, referert i Biong & Ytrehus, 2018, s. 36) modell poengterer det tvangsmessige som oppstår i situasjoner der kortsiktige gevinster tar kontroll over rusmiddelbrukerens valg. I det nevrobiologiske perspektivet har vi sett på forståelsen av rusmiddelavhengighet for belønningssystemet, og her ser vi dynamikken mellom det nevrobiologiske- og psykologiske perspektivet ved at tvangen til å innta rusmidler overgår belønningssystemet og reduser impulskontrollen. Trangen til å ruse seg blir stadig sterkere og overgår til slutt rusmiddelbrukerens selvkontroll, og fortsetter derfor å ruse seg for den kortsiktige belønningen (Biong & Ytrehus, 2018, s. 36). Rusmiddelbrukeren har lært at

rusmidler fører til økt utslipp av dopamin i belønningssystemet og utvikler en avhengighet til rusmidler (Biong & Ytrehus, 2018, s. 36). West (West, 2006, referert i Biong & Ytrehus, 2018, s. 36) tar så disse elementene og plasserer dem i en teori om det menneskelige motivasjonssystemet. Han bruker initialordet **PRIME** (**P**laner, **R**esponser, **I**mpulser, **M**otiver, **E**valueringer) for å beskrive de fem ulike nivåene som motivasjonssystemet består av og som har en gjensidig dynamikk mellom hverandre. Det nevrobiologiske-, psykologiske- og det sosiokulturelle perspektivet som vil bli presentert har alle elementer av betydning for påvirkning i motivasjonssystemet for å fortsette med rusmiddelbruken. De bevisste motivasjonsfaktorene som å planlegge, respondere og evaluere påvirker de mer ubevisste faktorene som impulser og motiver, og etter hvert som rusbruken eskalerer reduseres impulskontroll og konsekvenstenking, og rusmiddelbruken vil styres av de ubeviste faktorene. Det er først når den rusmiddelavhengige blir bevisst sine impulser det går ant å gjøre en endring i atferden som påvirker motivasjonssystemet for å arbeide mot rusfrihet (West, 2006, referert i Biong & Ytrehus, 2018, s. 36-37).

3.3.3 Det sosiokulturelle perspektivet

Et sosiokulturelt perspektiv forklarer faktorer som igjen gir en opplevd gevinst eller belønning og er knyttet til blant annet hvilke kulturer og samfunn rusmiddelbrukeren er en del av eller integrerer seg i (Biong & Ytrehus, 2018, s. 38). Ulike samfunn og kulturer har grunnleggende gevinster som er felles, men svært mange er kulturelt eller sosialt definert. Betydningen og meningene ved de ulike gevinstene man ønsker å oppnå er også svært forskjellige i de ulike samfunnene og kulturene. Når man søker gevinster gjennom rusmiddelbruk har disse forskjellene en stor betydning, eksempelvis om gevinsten er knyttet til sikkerhet og forutsigbarhet opp mot risiko og grensesprengning (Biong & Ytrehus, 2018, s. 38). Forskjellen kan ofte knyttes til enkeltindividet og overse hvilken betydning kulturen har hos den enkelte, og hvordan den påvirker den enkeltes personlighetsutvikling. En annen faktor hvordan man bruker rusmidler til å takle press og krav som følger en bestemt gruppe fellesskap. Eksempelvis i flere treningskulturer er det ønske og press om å bli den sterkeste og få større muskler, og veksthormoner og andre rusmidler kan tenkes å være løsningen hvis man ønsker å være en del av det felleskapet, hvis man ikke riktig vet hvordan man ellers kan oppnå de samme gevinstene gjennom andre metoder, og utvikler da etter hvert en sosiokulturell avhengighet (Biong & Ytrehus, 2018, s. 38).

En annen faktor er hvis en person ikke føler seg anerkjent. Det å ikke bli akseptert, respektert eller godtatt kan gi vonde følelser som ensomhet, smerte og savn, og for å dempe disse følelsene brukes rusmidler (Biong & Ytrehus, 2018, s. 38). Rusmidlene kan igjen føre til utenforskap fra viktige sosiale arenaer og et marginalisert nettverk hos den enkelte. På dette tidspunktet blir følelsen av å ikke bli anerkjent sterkere og man kan oppleve at man blir presset inn i eksempelvis et rusmiljø, og også selv ha et sterkt ønske om å bli en del av dette miljøet da det gir en form for aksept og man blir godtatt (Biong & Ytrehus, 2018, s. 38). I en sosiokulturell tilhørighet kan opplevelsen av anerkjennelse og posisjon vise seg å være enda sterkere når det er preget av rusmiddelavhengighet enn hvis ikke. Gevinsten ved en slik fastlås og sterk tilknytning til rusmiljøet skaper en sosial, kulturell og økonomisk avhengighet (Biong & Ytrehus, 2018, s. 39). Den tredje og kanskje viktigste faktoren av betydning er at den enkelte gjennom anerkjennelsen av rusmiljøet begynner å skape en identitet rundt seg selv som rusmiddelavhengig. For å endre den enkeltes syn som rusmiddelavhengig, krever det en endring i den enkeltes identitet. Dette gjenspeiler seg gjerne ved ambivalensen den rusmiddelavhengige har om et ønske om å motta hjelp til behandling og rehabilitering, opp mot å bryte kontakt med rusmiljøet hvor man har en følelse av aksept og tilhørighet (Biong & Ytrehus, 2018, s. 38; Mørland og Waal, 2016, s. 53).

Overfor er det redegjort for det nevrobiologiske-, psykologiske- og sosiokulturelle perspektivet i forståelsen av hva rusmiddelavhengighet er og hvordan den utvikles og opprettholdes. Ut fra disse perspektivene kan man forstå at avhengigheten ikke forsvinner den dagen den enkelte blir rusfri. Det er individuelt hvor lenge og sterkt påvirket den enkelte er av de nevrobiologiske-, psykologiske- og sosiokulturelle endringene, og å bli rusfri tar tid, det er en prosess og den enkelte må gjerne gå noen runder før de innser selv hva som kreves og hvor de er i kampen mot å bli rusfri (Biong & Ytrehus, 2018, s. 40-41).

3.4 Forebyggende arbeid mot rusmiddelproblemer

For å forebygge rusmiddelproblemer krever det en samhandling mellom ulike aktører i samfunnet. En helhetlig helseorientert og balansert tilnærming står sentralt i arbeidet mot forebygging, og tiltakene omhandler behandling, reduserende tiltak mot skade og en reduksjon i tilbudet på det ulovlige markedet (NOU 2019: 26 s.186). Effektiv forebygging av narkotika forstås å omhandle nødvendige utarbeidede retningslinjer og intervensjoner som er målrettet mot ulike settinger, aldergrupper og risikofaktorer hos den enkelte. Det er flere ulike faktorer som gjør barn, unge og voksne sårbare for rusmiddelbruk og annen risikoatferd, og

de ulike faktorene og hvordan de spiller inn er komplekse. Det er imidlertid blitt utarbeidet noen forslag til forebyggingssystemer som omhandler blant annet en støttende ruspolitikk og alternativer til straff, forskning, samarbeid mellom ulike etater som politi, påtalemyndigheter, kriminalomsorg, spesialist- og kommunale helsetjenester og sosiale arenaer. Det er videre også blitt sett på som viktig i forebyggende arbeid at de som driver med slikt arbeid har den tilstrekkelige kompetansen rundt forståelsen og utviklingen av rusmiddelavhengighet til å fatte beslutninger og utføre forebyggende oppgaver tilknyttet tematikken (NOU 2019: 26 s.186).

4.0 Metode:

I dette kapittelet presenteres valgt av metode som ligger til grunn for planleggingen og gjennomføring av studien. Med denne studien er målet økt kunnskap om hvilke opplevelser og erfaringer de domfelte selv har om deltakelse i den betingede dommen Narkotikaprogram med domstolskontroll. Metode er veien til målet, det er den fremgangsmetoden jeg har benyttet meg av for å samle inn data til å belyse min problemstilling (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 83).

4.1 Valg av forskningsmetode

Jeg har valgt å ta i bruk et kvalitativ forskningsdesign med bruk av intervju da det er de domfeltes opplevelser og erfaringer jeg er ute etter å få frem (Malterud, 2017, s. 31). Når en bruker intervju som forskningsmetode tilegner man seg kunnskap og forståelse av hvorfor mennesker gjør som de gjør ut fra å stille dem spørsmål som går i dybden etter betydning, mening og nyanser av det en ønsker å utforske. Kvalitativ metode søker etter dynamiske prosesser som bevegelse, samhandling, utvikling og helhet (Malterud, 2017, s. 31).

I denne studien valgte jeg å benytte meg av det kvalitative forskningsintervjuet som metode. Med denne metoden ønsker man å hente frem deltakerens opplevelser og erfaringer om et bestemt tema (Malterud, 2017, s. 133). Gjennom et intervju kan man strukturere samtalen og gi den hensikt, for å gå dypere inn i tematikken man ønsker å utforske. I denne studien ønsker jeg å få mer kunnskap om de domfeltes erfaringer med deltakelse i ND-programmet. Ifølge Kvale & Brinkmann (2015, s. 20) er målet med det kvalitative forskningsintervjuet å søke å forstå verden ut fra deltakeren sin side, og innhente kunnskap ut fra deres synspunkter og perspektiver.

Det finnes flere ulike intervjuformer, og i min studie valgte jeg å benytte meg av et semistrukturert intervju. Ifølge Kvale & Brinkmann (2015, s. 357) er dette intervjuet *«en planlagt og fleksibel samtale som har som formål å innhente beskrivelser av intervjupersonens livsverden med henblikk på fortolkning av meningen med de fenomener som blir beskrevet»*. Malterud (2017, s. 69) viser til at denne intervjuformen skaper fortrolighet med sine strukturerte rammer som gir rom for å dele historier om opplevelser og erfaringer. På forhånd er det utarbeidet en intervjuguide som er til hjelp og støtte for å huske på viktige temaer (Malterud, 2017, s. 133).

Når jeg utformet intervjuguiden planla jeg godt, slik at spørsmålene jeg skulle stille var sentrale til temaet jeg ønsket å utforske, men samtidig var det rom for fleksibilitet overfor intervjupersonene sine uttalelser (Tahgaard, 2013, s. 95). Jeg hadde tidlig bestemt meg for å intervjuer både en ND-dommer og domfelte, så det ble derfor naturlig å ha to forskjellige intervjuguder da ND-dommer og de domfelte har ulike «roller»; ND-dommer er utfører for domstolskontrollen i ND-programmet, og de domfelte er deltakere, så det er ulikt utgangspunkt hvordan de opplever og erfarer ND-programmet. Det ble derfor utarbeidet en intervjuguide til ND-dommer og en til de domfelte. Begge intervjuguidene tok utgangspunkt i problemstillingen og forskningsspørsmålene (Malterud, 2017, s. 133-134).

4.1.2 Induktiv- og deduktiv tilnærming

Det er to forskjellige forskningsstrategier som kan brukes i kvalitativ analyse, nemlig induktiv og deduktiv tilnærming. Induktiv tilnærming tar sikte på empirien og ut fra den velger ut relevant teori, mens deduktiv tilnærming tar sikte på teorien først som videre legger føringer for empirien (Kvale & Brinkman, 2015, s. 224). I min studie hadde jeg først bestemt meg for teoretiske perspektiver som skulle brukes da de passet godt sammen med teamet i studien. Da intervjuene imidlertid var gjennomført så kom det frem flere opplysninger som gjorde at jeg supplerte med annen teori. Det vil si at jeg har da en blanding av de to forskjellige forskningsstrategiene i min studie, som kalles en abduktiv tilnærming (Kvale & Brinkman, 2015, s. 224-225). Abduktiv tilnærming er en type resonering som vi bruker når vi trenger å forstå eller forklare noe som har en uvisshet. ND-programmet ble gjort permanent i 2016 og det finnes ikke mye forskning på det, og i denne studien søkes det etter de domfeltes opplevelser og erfaringer. Ved en abduktiv tilnærming søker man ikke etter et konkret svar, men man utforsker temaet, så en slik fremgangsmåte anses som hensiktsmessig i denne studien (Kvale & Brinkman, 2015, s. 225).

4.1.3 Vitenskapsteoretisk tilnærming

Denne studien er forankret i et hermeneutisk vitenskapssyn. Ifølge Kvale og Brinkmann (2015, s. 73) er hermeneutikk «læren om fortolkningen av tekster». Fra et hermeneutisk synspunkt søker man å forstå forskjellige sider ved et fenomen, og finne mening i dem ut fra ulike teoretiske perspektiver (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 73). Det legges stor vekt på tolkerens forhåndskunnskap om teamet til teksten, og formålet er å oppnå allmenn forståelse av hva teksten betyr (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 73-74). Min studie handler om de

domfeltes opplevelser og erfaringer med å delta i den betingede dommen Narkotikaprogram med domstolskontroll. Selv om de domfelte har blitt idømt ND er det ikke gitt at opplevelsen og erfaringene er den samme. De domfelte vil vektlegge områder ulikt, og ha forskjellige perspektiver, og opplevelsene og erfaringene vil belyses fra forskjellige vinklinger (Kvale og Brinkmann, 2015, s. 74; Malterud, 2017, s. 28). Som en følge av den hermeuetiske sirkelen, gjelder den kontinuerlige frem- og tilbakeprosessen mellom deler og helhet. Først starter man med teksten som en helhet og tolker dens forskjellige deler, som igjen tolkes på ny til en helhet. Dette åpner opp for en dypere forståelse av helheten (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 237).

4.2 Gjennomføring av studien

4.2.1 Tilknytning til forskningsfeltet

I denne studien har jeg undersøkt de domfeltes erfaringer med deltakelse i den betingede dommen Narkotikaprogram med domstolskontroll. De domfelte jeg har intervjuet kommer fra to ulike friomsorgskontorer i Agder. Da jeg selv har vært ansatt i en prosjektstilling gjennom Stavanger kommune, hvor arbeidshverdagen min har vært ved Rogaland friomsorgskontor hvor jeg arbeidet med ND, kunne min nærhet til arbeidet vært en utfordring. Det ble derfor bestemt at rekrutteringen skulle skje i Agder, slik at jeg kunne være bevisst på å skille rollene som forsker og ansatt for å unngå potensielle rollekonflikter, men også med bakgrunn i eventuelle etiske problemstillinger. På en annen side hadde jeg direkte kontakt til ND-koordinatoren i Agder, og fikk dermed rask tilgang til potensielle informanter gjennom henne, og min tilknytning til forskningsfeltet kan vurderes som en praktisk fordel.

4.2.3 Utvalg og rekruttering av informanter

Jeg valgte tidlig at det første intervjuet skulle være med en dommer som har oppfølgingsansvar for ND-domfelte. Mitt ønske var å gi en så god beskrivelse som mulig av hva ND er for å kunne kontekstualisere deltakernes erfaringer. Og da ønsket jeg både å gi en beskrivelse av hvordan ND er formelt beskrevet i lovverk og offentlige dokumenter, og få en beskrivelse av hvordan ND er forstått og praktiseres av domstolen. Jeg valgte å rette en formell henvendelse direkte per e-post til den aktuelle ND-dommeren og informerte om prosjektet. Informasjonsskriv og samtykkeskjema ble vedlagt e-posten slik at ND-dommer kunne lese gjennom og forberede seg på forhånd. Han ønsket å delta, og det ble videre avtalt dato og tidspunkt for fysisk intervju.

Jeg valgte å rekruttere de domfelte gjennom Agder friomsorgskontor. Det ble diskutert med Rogaland friomsorgsleder og ND-koordinator at der forsker har et profesjonelt forhold til potensielle deltakere f.eks. som saksbehandler eller behandler, kan de domfelte oppleve det som vanskelig å si nei til å delta i et forskningsprosjekt. Dette gjaldt også for de ND-domfelte mine kollegaer på Stavanger kontoret følger opp, da en samarbeider med hverandre rundt ruskontroller og ved ferier, sykdom og lignende. Jeg valgte å sende en formell henvendelse på e-post til ND-koordinator ved Agder Friomsorgskontor som inkluderte to vedlegg; informasjonsskriv og samtykkeerklæring. Malterud (2017, s. 59) kaller denne metoden for tilgjengelighetsutvalg som vil si at man henvender seg til en som er tilgjengelig for å finne potensielle deltakere til studien. Jeg informerte ND-koordinator i Agder om at det ønskes en variasjon i utvalget; både domfelte som er i ND-programmet og domfelte som har fullført eller har brutt programmet og både domfelte som overholder vilkårene og domfelte som har vanskeligheter med dette. ND-koordinator i Agder tok deretter kontakt med potensielle ND-domfelte og gav en kort presentasjon om prosjektet, og gav dem informasjonsskriv og samtykkeskjema. Malterud (2017, 59-60) poengterer at denne metoden kalles for snøballteknikk, da en bruker det nettverket som allerede har sagt ja, til å finne andre potensielle deltakere til studien. De ND-domfelte som aksepterte tok jeg deretter kontakt med på telefon for å avtale fysisk intervju.

4.3 Gjennomføring av intervjuer

Intervjuet med ND-dommer ble utført ved Rogaland tingrett. Informasjonsskriv ble gjennomgått og samtykkeerklæring ble signert før intervjuet startet.

Studien består av til sammen fire intervjuer som ble utført fysisk i Agder. En domfelt har fullført ND-programmet, en har blitt brutt og soner den betingede dommen, og to er aktive i ND-programmet. Utvalget er ikke det største, men de gir god informasjonsstyrke og intervjuene har et bredt perspektiv, som belyser min problemstilling fra flere sider (Malterud, 2017, s. 65). Når jeg møtte de ND-domfelte, hadde jeg en samtale med dem før jeg startet opptakeren. Jeg startet med å presentere meg selv og min bakgrunn, og gikk grundig gjennom informasjonsskrivet for å forsikre at deltakeren fikk den informasjonen de hadde krav på. Deretter gikk jeg gjennom samtykkeerklæringen og alle skrev under på den. Det var ingen som hadde noen tilleggsspørsmål. Deretter gav jeg en utdypende forklaring at det er deres opplevelser og erfaringer med deltakelse ND-programmet jeg er ute etter å snakke om. Jeg

valgte også å informere dem om intervjuguiden og dens formål. Mitt ønske var at samtalen hadde et preg av en «dagligdags samtale», at det ble naturlig for dem å prate åpent. Når den enkelte domfelte fremsto som mer avslappet og stemningen var satt startet jeg opptakeren.

Spørsmålene fra intervjuguiden ble ikke nødvendigvis stilt i den rekkefølgen de var satt, men ble tilpasset etter intervjusamtalen og de enkeltes uttalelser. Det kunne derfor forekomme at også andre spørsmål som ikke er oppgitt i intervjuguiden ble stilt og at gjentakene spørsmål ble tatt bort (Malterud, 2017, s. 134). Når intervjuene nærmet seg slutt, fikk de domfelte anledning til komme med egne sluttkommentarer hvis det var noe de mente var viktig å ta opp rundt teamet. De fleste følte de hadde fått sagt det de ønsket å si. Jeg oppsummerte at masteroppgaven vil være tilgjengelig for dem når den er ferdigstilt.

4.4 Metode for analyse

I dette avsnittet skal jeg presentere analyseprosessen og fremgangsmåten min når jeg analyserte datamaterialet. En analyseprosess skal føre til resultater, og er en fortolkningsprosess av datamaterialet man har samlet inn (Malterud, 2017, s. 89). I følge Malterud (2017, s. 83) skal man lese og organisere teksten inn i temaer som har relevante undertema. I min studie valgte jeg å bruke tematisk analyse, som medførte at jeg kontinuerlig beveget meg frem og tilbake i datamaterialet for å identifisere tema og skildre mønstre (Braun & Clarke, 2006, s. 6). Jeg har tatt utgangspunkt i Braun & Clarkes (2006, s. 87) seks faser innen tematisk analyse i selve analyseprosessen (Se figur 2).

Table 1: Phases of Thematic Analysis

Phase	Description of the process
1. Familiarising yourself with your data:	Transcribing data (if necessary), reading and re-reading the data, noting down initial ideas.
2. Generating initial codes:	Coding interesting features of the data in a systematic fashion across the entire data set, collating data relevant to each code.
3. Searching for themes:	Collating codes into potential themes, gathering all data relevant to each potential theme.
4. Reviewing themes:	Checking in the themes work in relation to the coded extracts (Level 1) and the entire data set (Level 2), generating a thematic 'map' of the analysis.
5. Defining and naming themes:	Ongoing analysis to refine the specifics of each theme, and the overall story the analysis tells; generating clear definitions and names for each theme.
6. Producing the report:	The final opportunity for analysis. Selection of vivid, compelling extract examples, final analysis of selected extracts, relating back of the analysis to the research question and literature, producing a scholarly report of the analysis.

Figur 2: *Faser i tematisk analyse* (Hentet fra Braun og Clarke, 2006, s. 35)

Den første fasen i tematisk analyse er å gjøre seg kjent med datamaterialet (Braun & Clarke, 2006, s. 16). Jeg brukte lydopptaker i innsamlingen av mine data, og første steget mitt ble da å transkribere intervjuene til tekst for å kunne utføre en tematisk analyse. Jeg lyttet til lydfilene og skrev ordrett hva de domfelte sa for å sikre at det de domfelte sa ble fanget opp skriftlig. Deretter leste jeg gjennom de transkriberte intervjuene flere ganger for å gjøre meg kjent med innholdet, og underveis noterte jeg meg ideer som oppstod gjennom et tankekart (Braun & Clarke, 2006, s. 17).

I fase to skal man ifølge Braun & Clarke (2006, s. 18) begynne å se etter de første kodene i datamaterialet. Dette ved å systematisk organisere og finne mønster i de ulike kodene man finner interessante i datamaterialet, og deretter finne relevant data for hver enkel kode. Kodene som ble valgt er elementer i intervjuene som virket interessante for meg som forsker (Braun & Clarke, 2006, s. 18). På dette tidspunktet hadde jeg allerede notert ned flere koder i

tankekartet. Jeg valgte derfor ut de kodene jeg tenkte var de mest interessante og deretter fant jeg relevant data til hver enkel kode.

Den tredje fasen i tematisk analyse innebærer å sortere de forskjellige kodene i datamaterialet inn i potensielle temaer og undertema. Temaene skal knyttes opp til forskningsspørsmålet og være relevante for studien (Braun & Clarke, 2006, s. 19). I denne fasen tok jeg for meg tankekartet som jeg startet med i første fase og begynte å lete etter overordnede tema i det kodete datamaterialet. Jeg brukte ulike farger på relevante koder, og sorterte dem deretter inn i tema. Tankekartet ble gjort for hånd på papir for bedre oversikt. Det var flere koder som ikke passet til de ulike temaene noe Braun & Clarke (2006, s. 20) oppgir er helt normalt i dette stadiet av tematisk analyse. Disse ble plassert under temaet «annet» slik at jeg senere kunne flytte dem til riktig tema.

Fjerde fase handler om å gjennomgå temaene systematisk. Braun & Clarke (2006, s. 20) påpeker at i denne fasen vil man se at noen temaer vil falle bort, mens andre temaer vil gå inn i hverandre. I løpet av denne fasen hadde jeg blant annet hovedtemaet «vilkår» som falt bort, og som deretter ble til «følelser og holdninger». Jeg brukte tankekartet som jeg hadde fra starten og det ble gjort flere endringer underveis i denne fasen.

Da jeg var tilfreds med de ulike temaene og kodene som fulgte hvert tema begynte jeg på femte fase i tematisk analyse. Ifølge Braun og Clarke (2006, s. 22) skulle jeg her definere temaene ytterligere og gi dem navn. I denne prosessen tok jeg for meg hvert tema og fokuserte på hva det enkelte temaet egentlig handler om. Jeg tok for meg datamaterialet og valgte ut sitater fra de domfelte som passet inn under temaene som hadde betydning for min studie. Jeg hadde hele tiden problemstilling og forskningsspørsmål i bakhode ved utvelgelse av sitater. Undertemaer ble også til under denne delen av analysen.

Da jeg hadde klart for meg hovedtema og undertema begynte jeg på sjette og siste fase i tematisk analyse; å skrive den endelige rapporten (Braun og Clarke, 2006, s. 23).

Under analyseprosessen ble problemstillingen endret til et fokusert spørsmål og forskningsspørsmålene forbedret til å besvare problemstillingen. Det har blitt gjort flere endringer rundt hvilke tema og koder som skulle brukes og analyseres. Det ble til slutt utviklet fire temaer for å finne mønstre i dataene: *Følelser og holdninger, hjelp gjennom*

samtaler, offentlig nettverk og ND-programmets hensikt. Deretter ble det utarbeidet koder som brukes innenfor hver av de fire temaene.

Hovedtema	Undertema
Følelser og holdninger	Behandling Syssestetting Rusprøver og rusmestring Domstolskontrollen
Hjelp gjennom samtaler	God dialog
Offentlig nettverk	Sosialt nettverk
ND programmets hensikt	Prosess over tid Motivasjon

Figur 3: Oversikt over studiens tema og koder som fulgt av tematisk analyse.

4.5 Forskningsetiske vurderinger

Det foreligger en etisk forventning til meg som forsker, at jeg skal forholde meg til de forskningsetiske retningslinjene, og være kjent med etiske utfordringer som kan oppstå ved kvalitative studier (Malterud, 2017, s. 211). I intervjuforskning møter man mennesker som forteller åpent om sitt privatliv, og forskeren gjør beskrivelsene offentlige. Det ble derfor viktig at jeg tok hensyn til mulige etiske problemstillinger fra begynnelsen av studien og frem til den endelige rapporten foreligger (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 97). Det går frem at de forskningsetiske retningslinjene skal være *«rådgivende, og skal bidra til å utvikle forskningsetisk skjønn og refleksjon, avklare etiske dilemmaer, fremme ansvarlig forskning og forebygge uredelighet»* (NESH, 2021).

Før jeg begynte datainnsamlingen var det flere etiske overveielser som måtte bli tatt. Mitt ansvar som forsker er at jeg har informasjonsplikt og måtte dermed gi ND-dommer og de domfelte tilstrekkelig informasjon om studiens formål og hensikt, hvem som har tilgang til informasjonen, hvordan den blir lagret og hvordan resultatet blir brukt (NESH, 2021). Dette gjorde jeg ved å utarbeid et informasjonsskriv som ble sendt til alle deltakere på forhånd og gjennomgått grundig før intervjuene startet. Det ble også utarbeidet et informert samtykke for å delta i studien som deltakeren måtte skrive under på, som er et forskningsetisk

hovedprinsipp (NESH, 2021). Jeg var tidligere ansatt i en prosjektstilling hvor jeg arbeidet med ND-domfelte ved Rogaland friomsorgskontor, så det var også viktig for meg å avklare hvilken rolle jeg hadde som forsker og tidligere ansatt. Jeg gjorde det klart for ND-dommer og ND-domfelte at min rolle var som forsker.

4.6 Forskningens validitet og relabilitet

Relabilitet, eller pålitelighet, handler om forskningens konsistens og troverdighet, om resultatet kan reproduseres av en annen forsker som bruker de samme metodene du har brukt (Kvale og Brinkmann, 2015, s. 276). For å styrke studiens relabilitet har jeg presentert metoden som har blitt brukt til å samle inn data, og presentert analyseprosessen trinn for trinn. Jeg har også hatt min egen intervjustil, improvisert- og fulgt opp instinkt underveis, noe Kvale & Brinkman mener styrker relabiliteten (2015, s. 276).

Validitet handler om hvilken gyldighet og overførbarhet forskningsresultatene har (Malterud, 2017, s. 23). For å styrke studiens validitet er det i følge Malterud (2017, s. 23) viktig å ta stilling til hvilken metode man har brukt for å komme frem til de presenterte resultatene, og redegjøre for teoretiske perspektiver. Man skal stille seg kritisk til tolkninger og reflektere over det man har kommet frem til (Malterud, 2017, s. 24-25). Tahgaard (2013, s. 198) viser til at forskerens tolkninger av andres utsagn må gjøres med forsiktighet, og at det vi presenterer gir deltakeren opplevelsen av at de har blitt forstått. Jeg har tidligere arbeidet med ND og var derfor oppmerksom på å være kritisk og reflektert over min tilknytning gjennom hele studien og hva det kan ha å si for datainnsamlingen.

5.0 Presentasjon av funn

I dette kapittelet skal jeg presentere funnene i studien. Det vil nedenfor bli presentert anonymiserte sitater fra informantene for å belyse funnene. Sitatene viser informantenes individuelle opplevelser og erfaringer med deltakelse i ND-programmet. Kategoriene og kodene som blir brukt i analysen er illustrert i figur 3.

5.1 Følelser og holdninger

Flere av de domfelte har delt hvordan det føltes for dem å være deltaker i den betingede dommen Narkotikaprogram med domstolskontroll, og hvilke holdninger de hadde til ND-programmet. Funnene i datamaterialet viser at de domfelte trekker frem fire aspekter når de i starten av intervjuet forteller om deres opplevelser av ND-programmet og jeg vil presentere de domfeltes utsagn rundt dem enkeltvis.

5.1.1 Behandling

Funnene i datamaterialet viser at flere av de domfelte har opplevd at behandling før ND-dom har vært med på å styrke motivasjonen i forkant, og derav gitt et ønske om å fortsette med behandling og positiv rusmestring ved start av ND-program. De fleste av de domfelte gir uttrykk for at stabil rusmestring har vært essensielt i starten av et ND-program for å kunne følge opp de vilkårene som er satt. Den ene domfelte beskriver det slik:

«Jeg meldte meg inn på poliklinikk før jeg fikk ND, så jeg var jo i et rusprogram som jeg hadde startet i og hadde vel vært der i tre måneder før jeg møtte i retten og fikk ND, så jeg var jo i utgangspunktet veldig motivert for å snu om på det livet jeg hadde ... så for min del så var jo det bare et must egentlig å fortsette med det når jeg begynte i ND ... Det var i et år jeg gikk i polikliniskbehandling før en sånn kommunal veileder tok over som jeg bare går og snakker til ... det har vært en sånn fin overgang der, en veldig fin ting for meg da».

Utsagnet til domfelte gir uttrykk av at rusbehandling og videre oppfølging etter avsluttet behandling verdsettes. Domfelte oppgir også behovet av å få en fin overgang fra spesialisthelsetjeneste til de kommunale tjenestene, slik at han videre i ND-programmet kan fortsette med rusbehandling i form av samtaler. En annen av de domfelte gir uttrykk for at behandling i starten var viktig når det gjald å endre holdninger rundt kriminell tankegang og

aggresjonsproblematikk, og at han var rusfri da han startet i denne behandlingen. Han beskriver det slik:

«Den behandlingen i begynnelsen, det var jo jævlig viktig. Hadde jeg ikke hatt den dagbehandlingen de tre månedene så hadde det vært annerledes ... Jeg hadde jo vært rusfri så lenge så for min del så jobba jeg veldig med sinnet og kriminalitet, så det var de to tingene jeg fokuserte mest på ... kriminaliteten har vært en avhengighet, det har vært en større del enn rus i livet mitt, og det har jeg jobbet med her på ND også».

Utsagnet til informantene forstås, og gir inntrykk av at kriminalitet også kan betraktes som en form for avhengighet, og at det har vært fint å snakke med noen om dette i behandling og videre på ND-program. Dette samsvarer med denne domfeltes uttalelse:

«Samtaleterapien, eller det å få muligheten til å få tømt seg til noen som ikke dømmer deg ... jeg kunne si enkeltere kriminelle tanker jeg hadde, og jeg hadde jo kriminelle tanker hele tiden, for det er ikke sånt man bare legger bort med det første, og alt fra russug til å slå ned folk som jeg var sint på ikke sant ... men jeg fikk lov til å si nøyaktig hva jeg følte uten at det skulle bli brukt mot meg og det var veldig godt synes jeg».

Datamaterialet viser at flere av de domfelte har samme opplevelse. Det kommer tydelig frem at flertallet av de domfelte vektlegger en form for behandling før, under og etter ND-programmet, om det er døgnbehandling, poliklinisk eller kommunale tjenester, hvor de kan snakke åpent om sine utfordringer med rus, kriminalitet og aggresjonsproblematikk.

5.1.2 Sysselsetting

Flere av de domfelte påpeker at de har opplevd at problemer med den fysiske helsen har gjort sysselsetting utfordrende. En av de domfelte beskriver det slik:

«Jeg ble uføretrygdet i 2017 så jeg har liksom ikke hatt kapasitet til å drive med noe særlig sysselsetting som jobbing og sånt. Jeg har prøvd meg på litt forskjellig, men på grunn av den sykdommen jeg har så har det vært litt vanskelig så da har vi prøvd å tilpasse ND-programmet etter min kapasitet».

Ut fra den domfeltes utsagn kan det trolig tenkes at det har vært utfordrende å finne en form for sysselsetting da han selv er uføretrygdet, som tilsier at det er en konkret grunn for at man ikke har full eller mindre kapasitet til ordinært arbeid og lignende. Det kan likevel forstås fra den domfeltes uttalelse at en har prøvd å tilpasse aktiviteter i ND-programmet etter hans behov. Opplevelsen av at ND-programmet blir tilpasset etter den enkeltes individuelle behov, ønsker og kapasitet fremkommer også hos flere av de andre domfelte. En annen domfelt beskriver det på følgende måte:

«Når jeg begynte på ND så satt jeg med ned og sa det trenger jeg, det skal jeg ha, og jeg skal gjøre sånn, og jeg er på vei dit ... hva kan dere gjøre? Så sier de ok, vi har sånn og sånn, du kan gå og sjekke det på nettet der, og så har kommunen det tilbudet, og så plutselig hadde jeg super mye tilbud ... så jeg bare ok, jeg setter pris på alle tilbudene som er, men jeg tror kanskje jeg bare fortsetter der vi er, kan vi det? ... og de bare jaja, du bestemmer selv»

Datamateriale viser at det er en felles opplevelse av at vilkårene kan bli tilrettelagt deres behov og ønsker, men på en annen side peker en av de domfelte på følelsen av å ikke bli trodd på og at ting kan ta lang tid. Han forklarer det på denne måten:

«Den fysiske helsen har stoppet litt, jeg har noe hoftegreier, så jeg har vært til ultralyd, CT, MR ... gått gjennom alle de tingene der, og så har jeg egentlig ikke blitt trodd på at det har vært noe ... men så kom de MR svarene så var det plutselig veldig mye som var ille, og da ble det sånt «å ja, ok» ...så de har egentlig bare trodd at jeg har faket, eller sånt jeg har opplevd det da ... det er ikke alltid lett å bli trodd på sånne plasser, med fortid eller forhistorie, så det har jeg opplevd har vært litt vanskelig ... men på siste rettsmøte endret de vilkårene i forhold til sysselsetting og sånt, så det ordnet seg til slutt, det har bare tatt veldig lang tid».

Domfeltes utsagn viser at han opplever å ikke bli trodd på av hjelpeapparatet rundt han. Han forklarer at han har en fortid og historie som kan være grunnlaget for at han ikke blir trodd, og at det oppleves å ha vært vanskelig. Et annet interessant funn i datamaterialet er at en av de domfelte opplever at kravene for sysselsetting ble alt for mye, som førte til negativ rusmestring og brudd på vilkår i programmet. Hun beskriver det slik:

«Jeg hadde møter med ruskonsulent, poliklinikk annenhver uke, pluss at jeg hadde hver uke med friomsorgen, også hadde jeg noen møter med NAV og mentoren ... det var liksom så mye, det ble veldig mye for meg ... masse møter å forholde seg til, og så hadde jeg jobben i tillegg liksom ... det synes jeg var vanskelig å forholde seg til ... det ble jo til at jeg ruste meg for å prøve å liksom få bort det tankekjøret, bare ta en pause liksom med å ruse meg».

Sitatet til domfelte kan være et konkret eksempel på at å måtte forholde seg til de vilkårene som er i ND-programmet kan oppleves å være vanskelige og krevende. På spørsmål til samme domfelt om følelsen av at innholdet ble tilpasset etter behov legger domfelte til følgende:

«Ja, jeg har jo bestemt det meste selv, og så har jo de på en måte tatt det med seg videre ... så det er ikke noe negativt å si på det egentlig ... for de begynte jo å kjenne meg ganske godt og hvis de bestemmer over meg så bare skyver jeg alt på hylla og gir helt blanke liksom, men det var veldig sånn der (...) jeg sier ja til alt liksom, så det gikk jo ikke greit til slutt (...) jeg ville ikke si nei, jeg ville ikke si at jeg var svak på en måte da til å gå på jobb og sanne ting».

Domfeltes utsagn viser at ND-programmet har blitt tilpasset etter hennes ønsker og behov, men at domfelte selv ikke har klart å si nei når det har blitt for mye, da det å si nei gir henne en følelse av at hun virker svak. De domfeltes utsagn vurderes som interessante da det er tydelig at de alle har opplevd at de har fått tilpasset vilkår etter deres ønsker og behov. På den andre siden har det imidlertid i prosessen vært følelser om å ikke bli hørt eller trodd, og at en ikke føler en kan si nei for da virker man svak som igjen har ført til tilbakefall til rusmidler.

5.1.3 Rusprøver og rusmestring

Datamaterialet viser at flere av de domfelte vektlegger rammer og rusprøver i ND-programmet som en motivator og en nødvendighet for å klare å opprettholde rusfrihet. En av de domfelte sier: *«For min del så har det vært rusprøver og å komme å snakke her eller liksom ... ha det å forholde seg til da, de rammene. Du tar rusprøver eller du blir kontrollert på det ... så det er ikke noe vits å tulle det til».* Flere av de andre domfelte er enige i dette, og gir inntrykk av at hverdagen er en arena de ofte møter utfordringer rundt rusbruk, da det er ute i den «virkelig verden» fristelsene er, og det er lett å få tak i rus om man vil. En annen domfelt bekrefter nødvendigheten med rusprøver på følgende måte:

«Å klare å leve uten rus det, det er liksom på en måte det jeg øver meg på hele tiden da ... og bare det med å levere de her rusprøvene ... hadde jeg ikke måttet gjort det så hadde jeg jo ruset meg ... det er jo på en måte med på å gjøre de valgene litt lettere hvis jeg for eksempel har blitt tilbudt noe en helg, så vet jeg at nei, jeg skal levere prøve til uka så det er ikke noe å tenke på...så den der lille maktutøvende kontrollen den er nødvendig mener jeg»

Utsagnet til domfelte viser at han opplever rusprøver som nødvendig, og hvis det ikke var for dem ville han ha ruset seg. ND-programmet gir rom for tilbakefall til rus, men i slike tilfeller er det viktig at den domfelte henter seg inn igjen og gjenoppretter stabil rusmestring snarest. En av de domfelte fikk følelsen av at det ble et større ansvar og mer forventninger av friomsorgen da det ble en glipp tilbake til rus, og forteller følgende:

«Det blir jo gjerne litt mer ansvar på deg da hvis man har sprekker, for da krever jo friomsorgen mer ... det var jo litt sånt der når jeg hadde en sprekk i begynnelsen av desember, så ville de ta sånn sporadiske rustester, noe jeg også ønsket da ... så jeg kunne bare få en telefon dagen før at i morgen så skal du ta en urinprøve. Da blir det jo sånn der at jeg kan ikke ruse meg for tilfelle de ringer meg i morgen ikke sant, da vil du jo vise at okay, jeg vil ikke ruse meg, eller jeg skal ikke ruse meg».

Friomsorgen kan iverksette sporadiske rusprøver som tiltak ved tilbakefall til rus, og domfeltes utsagn viser at dette har gitt en følelse av mer ansvar, og en holdning om at en ikke ønsker eller skal ruse seg når kontrollen har blitt hyppigere. Datamaterialet viser på den andre siden at en domfelt opplever rusprøver som en motivator for rusfrihet, men at det også gir en følelsen av å bli overstyrt. Den domfelte forklarer det slik:

«Det (rusprøvene) motiverer jo for at jeg skal holde meg rusfri og ikke komme opp i noe kriminelt igjen og sikkert havne igjen, og det ble jo mindre rus... jeg tok jo sprøyter, så slutta jo med det, men det er helt forferdelig. Jeg liker ikke at folk skal styre over meg... det ble jo litt sånt at jeg hadde lyst til å gjøre det motsatte på en måte (...) men det er jo en del av straffen».

Sitatet til domfelte viser at rusprøver førte til mindre rus, at det ble slutt på injisering av rusmidler. Det kommer midlertidig frem at kontrollen opplevdes som straff, og at domfelte får en holdning om at en ønsker å gjøre det motsatte enn det man ikke har lov til. De ulike utsagnene til de domfelte viser at flertallet ser på rusprøver som en motivasjon og har en positiv holdning til at de fører til rusmestring, men på en annen side kan de domfelt oppleve en følelse av kontroll og at en blir overstyrt.

5.1.4 Domstolskontroll

Datamaterialet viser at opplevelsen av domstolskontrollen hos flere av de domfelte har vært positiv, at de har fått følelsen av at dommeren er der for å hjelpe og samarbeide med dem. En domfelt stadfester følgende:

«Selv om det er litt sånt nervepirrende å møte i retten med jevne mellomrom, har jeg bare fått en sånn positiv opplevelse ut av det egentlig, for jeg føler jo dommeren er der for å hjelpe. Det må ikke ha skjedd noe graverende siden sist for da kommer du ikke videre til neste fase, så det er noe jeg må klare å gjennomføre på den tiden som er, så den domstolskontrollen den er helt topp egentlig ... for det er ikke veldig gøy å sitte å fortelle at det har slått positivt ut på rusprøve, men jeg føler ikke det er sånn dømmende som sitter der, jeg føler dommeren er der for å hjelpe meg»

Det viser seg at flere av de domfelte deler denne opplevelsen av at domstolskontrollen kan føles overveldende med det første, men at det etter hvert føles som at dommeren er der for å støtte og hjelpe dem. En annen av de domfelte bekrefter overstående på følgende måte:

«Ved første faseovergang tenkte jeg «hva skal jeg passe på å ikke si?» ...for jeg vil jo ikke gå bakover, men så skjønnte jeg fort at her er muligheten for å bestemme, for de lyttet i stedet for å sette spikeren fast ... og det for meg føltes som de vurderer meg, mine tanker og min idé som et reelt synspunkt ... så de lot meg sette spikeren ned selv, og da fikk jeg lov til å for eksempel søke om utsettelse og sånne ting og det, det gjorde de uten noe problem».

Domfeltes uttalelse bekrefter hvor viktig det var å føle seg sett og hørt av dommeren, som førte til at de tidligere holdningene om at han ikke måtte si noe feil eller at de bestemte over dem ble borte. En annen domfelt sier: *«Det (domstolskontrollen) er jo bare positiv for vi*

samarbeidet jo, kriminalomsorgen, dommeren og jeg. Vi samarbeider jo med hvilke type vilkår som passer best til meg». Dette utsagnet viser at samarbeid verdsettes, og at den domfelte selv får ta del i hva som er de beste vilkårene for han.

5.2 Hjelp gjennom samtaler

Datamaterialet viser at flere av de domfelte trekker frem viktigheten av å ha en god dialog og kommunikasjon med sin saksbehandler. Flere av de domfelte vektlegger blant annet at det å ha blitt forstått og hørt har vært viktige elementer for å skape en god relasjon med sin saksbehandler. En domfelt sier følgende:

«Saksbehandleren min var veldig dyktig. Hun åpnet dører som jeg ikke viste gikk ant å åpne, og hun forsto hvordan jeg trengte å ha det, og det synes jeg er veldig godt ... jeg et individ og jeg vil gjerne bli tatt som et individ, og det følte jeg min saksbehandler gjorde. Hun er veldig god å prate med».

Utsagnet til domfelte viser at han føler det var godt at saksbehandleren forsto hvordan han trengte det, og at han opplevde at saksbehandleren har sett på han som et individ. En annen domfelte bekrefter dette med følgende utsagn:

«Altså jeg har jo blitt hørt, det er vel kanskje det viktigste poenget. Jeg går jo til samtaler med kriminalomsorgen ukentlig og da blir det jo tatt opp hvordan uken har vært, og hvordan det går med sosialt nettverksbygging, og om jeg trenger noen andre tilbud, så jeg føler de passer på at jeg har det jeg trenger i livet for å klare ha progresjon videre».

Den domfelte vektlegger at å bli hørt har vært et viktig poeng for han i samtaler, og at han har en følelse av at friomsorgen passer på at han har det han trenger rundt seg for videre progresjon i livet. På en annen side har en domfelte opplevd å ikke bli sett, som gav han en følelse av å bli mistenkt. Han beskriver det slik:

«Man kan fort bli mistenkt litt ofte hvis man har en dårlig periode. Jeg er veldig ærlig i samtaler og sier at jeg føler meg drit eller har en dårlig periode, så blir det veldig sånn «åja har du lyst å ruse deg?» ... men nei, jeg må få lov å føle meg drit uten at jeg skal ruse meg ... men jeg tror jeg har vært veldig heldig med kontakt personen min for

hun begynte å få en forståelse på at det går ant å kommunisere kriminelle tanker uten at det skjer noe galt, eller om russug uten at man har lyst til å ruse seg... så vi har hatt veldig god kommunikasjon og dialog».

Utsagnet til domfelte gir inntrykk av at han føler seg mistenkt når han er åpen og ærlig om sine følelser rundt rus og kriminalitet, og mottar ikke den responsen han selv føler han trenger. Samtidig kommer det frem at han føler seg heldig med sin saksbehandler, som etter litt tid fikk en forståelse på at det går ant å kommunisere tanker om rus og kriminalitet uten at han agerer på det. En annen domfelt påpeker også hvor viktig det var for henne å bli pushet til å ta ansvar for eget liv, og forklarer det slik: *«Jeg er nødt til å bli pusha til forskjellige ting for eksempel å ta den telefonen, ta kontakt med gamle venner som er rusfrie, og ordne forskjellige ting. Så det har de vært veldig flinke til og det er også noe jeg har trengt hjelp til»*. Den domfeltes utsagt viser det å bli «pushet» anses som hjelp, da dette er noe en trenger for å ta tak i de nødvendige tingene.

5.3 Offentlig nettverk

Datamaterialet viser at flere av de domfelte opplever at ansvarsgruppene er en god støtte og ha rundt seg, men at det kan være uenigheter med NAV i forhold til økonomisk hjelp og støtte. På spørsmål om hvordan opplevelsen av det tverrfaglige samarbeidet med andre instanser har vært, svarer en domfelt følgende:

«Det har vært veldig trygt å ha de rundt meg. Vi har jo hatt sånne ansvarsgruppemøter, så vi har jo på en måte blitt enige, men så er det NAV da som setter seg på bakbena noen ganger og det synes jeg er litt synd. Jeg får en viss prosent av dagpengene, men de kutter ut litt av dagpengene på grunn av at jeg jobber frivillig... så det fremstår jo som de ikke vil at man skal ut i arbeidslivet på en måte, og det synes jeg er litt synd»

Utsagnet til den domfelte viser en følelse av trygghet på at det er en ansvarsgruppe til stede, men på den andre siden en holdning til NAV om at de kan sette seg på bakbena og gi en følelse av at de ikke ønsker at man skal ut i arbeidslivet. En annen domfelte bekrefter problematikken med samarbeidet med NAV, og oppgir at han også har følt motgang ved at han ikke har fått den hjelpen han føler han trenger. Han beskriver samarbeidsproblemet på følgende måte:

«Vi har hatt veldig mange ansvarsgrupper, men jeg føler samarbeidet med NAV har vært elendig. Jeg er snart ferdig med arbeidsavklaringspenger og har ikke fått noen avklaring enda ... jeg føler også at mange av vilkårene henger sammen, som at de krever at jeg skal få kontroll over økonomien, det har jo ikke skjedd. Jeg har prøvd selv og med hjelp ... NAV har ikke vært til hjelp i det hele tatt rundt dette, men det har vært dårlig kommunikasjon, og det er kjedelig. Jeg skulle ønske jeg kunne fått litt mer hjelp eller bistand til det ... men jeg vet ikke om det blir på NAV, jeg skal ikke legge skylden på noen, men ...».

Som den domfelte påpeker har han opplevd at det har vært dårlig kommunikasjon rundt samarbeidet med NAV, og at han føler han ikke har fått noen avklaring på hva som skjer rundt arbeidsavklaringspengene. Han påpeker likevel at han ikke vet om dette skyldes NAV, eller noen andre. På den andre siden påpeker en domfelte at han har opplevd at samarbeidet med andre instanser har fungert greit. Han beskriver det slik: *«Det har fungert veldig greit. Det har vært møter med kriminalomsorgen, legen og kommunen og ja, samarbeid og ansvarsgruppemøter er jo mine møter, og i og med at jeg føler mine behov har blitt møtt og ting har fungert så har det ikke vært nødvendig å ha møter så ofte egentlig».* Denne uttalelsen gir inntrykk av at det har vært et godt samarbeid med de ulike instansene som har vært en del av hans ansvarsgruppe, og at domfelte har blitt møtt etter sine behov. En annen domfelte bekrefter at han også ble møtt med det han trengte og at de ulike instansene han samarbeidet med tok kontakt med han om det skulle være noe. Han forklarer det slik: *«Jeg har egentlig ikke hatt noen press fra noen sider verken på ND eller på NAV. Det var ikke så mye å snakke om, ting fungerte og fungerte det ikke så var det den personen som hadde kontroll som tok det opp med meg, uten å ha møter hvor alle måtte samles».* Den domfeltes utsagn er et konkret eksempel på at han mener samarbeidet har vært fint, og at han ikke hadde behov for en ansvarsgruppe rundt seg, men at de enkelte tok direkte kontakt med han hvis det var noe.

5.4.1 Sosialt nettverk

Datamaterialet viser at flere av de domfelte har et marginalisert sosialt nettverk, da flere påpeker å kun har venner som er i rusmiljøet, og at det er lang tid siden de sist pratet med rusfrie venner. En domfelt stadfester følgende:

«Det som har vært den største utfordringen for meg er å klare å ha et sosialt liv som ikke består av mennesker som ruser seg. Det tror jeg er den største utfordringen for de fleste egentlig som sliter med rus og kriminalitet, da det å klare å bryte av med kriminelle venner og folk som ruser seg er vanskelig, for det har ofte vært en så stor del av livet daglig over lagt tid ... vennekretsen er oftest folk som ruser seg og det er ingen utenom nesten, så det er den største utfordringen for min del hvertfall».

Som den domfelte peker på er det tydelig at den største utfordringen for han er å leve et sosialt liv som ikke består av mennesker som ruser seg, og at det er utfordrende å bryte av med kriminelle venner som har vært en del av livet over lang tid. Det viser seg at flere av de domfelte deler denne opplevelsen av å ikke ha et rusfritt sosialt nettverk. En annen domfelt beskriver problematikken slik: *«Man kan jo fort isolere seg når man ikke har rusfrie venner, så kjeder man seg og blir veldig ensom, og da er det ikke lenge man klarer å holde seg rusfri ... for enten ruser man seg alene, eller så orker man ikke ensomheten lengre og kontakter venner i miljøet».* Det er imidlertid flere av de domfelte som påpeker at de ikke ønsker å delta på ulike ettervernstilbud da de forbinder tilbudene med mennesker som er i aktiv rus. En domfelt beskriver det slik:

«Man føler at man blir kanskje litt mer presset til å gjøre ting, som man ikke vil ... de vil at du skal delta på NA, gatefotball eller sånne ting. Jeg er litt sånt hvis ikke jeg ruser meg så gidder jeg ikke å være en plass der folk ikke er ruset den dagen, men de er aktive likevel, da er jeg jo i miljøet. Jeg skal kutte ett miljø så er det ikke vits for meg å drive med gatefotball, gå på Blå kors eller de tingene, så det har vært litt uenigheter der da, men vi fokuserte på familienettverk og ta kontakt med gamle venner som er rusfri».

En annen domfelt deler de samme følelsene rundt dette og presisere det slik:

«Vi har jo snakket litt om det hadde vært greit for meg og gått til bymisjonen for å treffe andre mennesker, men der fremmet jeg et ønske om at jeg ikke skulle gjøre det for jeg har ikke noe behov for å få en vennekrets gjennom bymisjonen eller Blå Kors ... altså å treffe en gjeng med tidligere rusmisbruker tror jeg kanskje ikke hadde vært det beste for meg. Jeg vil heller dyrke de vennene som har tatt avstand fra rus. Så det følte jeg ikke var helt den veien jeg ville gå, så det lyttet de til og det har fungert».

Som den domfelte peker på er det tydelig at det ikke var et ønske å få en vennekrets gjennom bymisjonen eller Blå kors da han ikke har et behov for å få en vennekrets med tidligere rusmisbrukere. Som han peker på oppleves det for han som viktig å dyrke de vennene som han har fra før som har tatt avstand fra rus.

5.5 ND programmets hensikt

Datamaterialet viser at flere av de domfelte vektlegger vilkårene i programmet og tett oppfølging som viktige for god rehabilitering. En domfelt beskriver det på følgende måte: *«Hvis det ikke hadde vært for ND- programmet eller de vilkårene, og tett oppfølging så hadde ikke jeg vært her ... for jeg er jo glad i kriminaliteten, så jeg hadde nok ikke klart å legge det bort, så de vilkårene har nok reddet meg for mye trøbbel»*. Utsagnet til domfelte gir inntrykk av at vilkårene i programmet, sammen med tett oppfølging har vært en viktig faktor for å bli rus- og kriminalitetsfri. En annen domfelt trekker også frem at vilkårene i ND-programmet oppleves positivt. Han sier:

« ... altså de vilkårene er jo alfa omega. Hovedmålet mitt for å være med i ND det er jo å klare å leve et liv uten rus og da er jo de vilkårene alfa omega for å klare å gjennomføre det. Min løpebane er jo i to år med dette programmet, og når du er ferdig med de to årene så skal du leve et liv uten rus, og det er ikke bare gjort på et halvt år. Sånn sammenlignet med ubetinget fengsel så er jeg hundre prosent sikker at jeg hadde vært rett ut i rusen med en gang, jeg hadde vært ferdig uten tvil».

Utsagnet til domfelte viser at hovedmålet for å være med i ND-programmet er å klare å leve et rusfritt liv og vilkårene i programmet hjelper til å gjennomføre det. Videre oppgir domfelte at hvis en sammenligner vilkårene med ubetinget fengsel så er han skikker på at han ville falt tilbake til rus. En annen domfelt sier følgende om samme tilfelle: *ND er jo bra fordi du kommer deg ut i samfunnet ... det kan hjelpe mye mer, hvis du klarer å holde deg rusfri da, og klarer å leve livet ute, fordi er du inne i fengsel så kan du bare sone ferdig dommen din og gå ut og ruse deg»*. ND-programmet er formet med ulike vilkår, rammer og kontrolltiltak, og er en alternativ straffereaksjon til ubetinget fengsel. Datamaterialet viser at flertallet av de domfelte opplever vilkårene i ND-programmet som en hjelp og støtte, og at «risen bak speilet», at om en bryter vilkårene er alternativet ubetinget fengsel, er en pådriver og motivasjon til å holde seg rus- og kriminalitetsfri.

5.5.1 Prosess over tid

Datamaterialet viser at flere av de domfelte opplever at ND-programmet gir rom for å arbeide med seg selv og at det å bli rus- og kriminalitetsfri er en prosess over tid. På spørsmål om hvilken effekt ND-programmet har hatt for den enkelte svarer en domfelt på følgende måte:

«Jeg føler fra jeg startet på ND til nå så har jeg et helt annet syn. Når jeg startet så tenkte jeg at nå skal jeg bare bli ferdig med to år, og så skal jeg begynne å ruse meg igjen, men nå begynner jeg jo å få det mye bedre med meg selv. Så jeg har jo hatt en positiv progresjon med tanke på hvordan jeg ser på det med å ruse seg. Til å begynne med så meldte det russuget seg veldig ofte og etter hvert så meldte det seg mindre, og nå er det nesten ingenting, så da er det jo å bare å holde på det. Så det er liksom det å få de verktøyene til å bare klare å la være, og sånne ting har tatt tid».

Utsagnet til domfelte viser at i starten tenkte han at han skulle bare bli ferdig med to år på ND for så å begynne å ruse seg igjen, men at han etter hvert fikk det bedre med seg selv og opplevde en positiv progresjon. Videre oppgir han at russuget reduserte, og å få de verktøyene til å klare å la være å ruse seg tar tid. En annen domfelt forklarer følgende om samme fenomen:

«I ND så får du hjelp til å tenke annerledes, du får jobbe med deg selv, og det er viktig for hvis du ikke jobber med deg selv langs veien så vil det jo bare være den samme dritten. Jeg føler jeg har fått tid til å jobbe med meg selv her, og det har vært det viktigste for meg, å faktisk jobbe med de tingene som har vært en utfordring, men det har vært en lang prosess. Du skal være ganske bestemt i begynnelsen på at du er ferdig med det livet du har levd med rus og kriminalitet tenker jeg».

Som den domfelte sier har ND-programmet gitt han hjelp til å tenke annerledes. Han trekker frem at han har fått tid til å jobbe med de tingene som har vært en utfordring og at det har vært en lang prosess. En annen domfelte uttrykker det samme når det gjelder å tenke annerledes rundt hans kriminelle historikk. Han oppgir følgende:

«ND programmet har hjulpet meg veldig med å forstå min tidligere historikk med kriminalitet. Jeg trodde hele tiden at jeg hadde kontroll på dette, men så har ND lært meg hvor lite kontroll jeg egentlig hadde. Det skal ikke mye til før du er tilbake der du

var. ND satte meg på en måte et lite hakk tilbake, og da så jeg hele rommet og der var det mye som jeg ikke ante fantes en gang. Jeg hadde mye som jeg ikke hadde ryddet opp i som jeg plutselig fikk øynene opp for, og som gjorde at jeg enda den dag i dag er hundre prosent sikker på at jeg aldri kommer til å gå tilbake til rus. ND åpna gnisten i livet på mange måter».

Datamaterialet viser at flere av de domfelte har samme opplevelse av hvilken effekt ND-programmet har hatt på den enkelte. Det er en prosess over tid, hvor man kan oppleve glipper og tilbakefall til rus, få arbeide med holdninger og følelser, og få verktøy til å holde seg rus- og kriminalitetsfri.

5.1.2 Motivasjon

Funnene i datamaterialet viser at så godt som alle de domfelte gav uttrykk for at motivasjonen i starten var basert på en ytre faktor, at de ikke ønsket å sone i fengsel. Likevel tyder datamaterialet på at motivasjonen gradvis endret seg da de startet i ND-programmet. En av de domfelte sier følgende:

«I begynnelsen så var motivasjonen å ikke havne i fengsel, og bare fullføre ND slik at jeg kunne gå tilbake til rusen. Jeg ville jo ha en endring i livet for det var mye stress, overdoser og sånt før jeg ble rusfri, men jeg hadde nok ikke trodd for to år siden at jeg skulle sitte her å tenke at jeg ikke skulle tilbake til det livet. Hovedfaktoren som jeg har satt veldig pris på er å måtte holde seg unna trøbbel og holde seg rusfri på de vilkårene, og så stramme rammer til at det faktisk blir en endring da. Så etter hvert så endrer man holding da, man endrer tankegang».

Den domfelte uttrykker at han ikke hadde lyst å sone i fengsel, og derfor tenkte at han bare måtte sone ferdig ND-programmet og deretter fortsette som før. Det kommer videre frem at det har skjedd en ending i holdningen da han selv kom til et punkt hvor han forsto han var ferdig med et liv med rus og kriminalitet, og poengterer at vilkårene og strenge rammer har hjulpet til en endring og motivert til stabil livsmestring. En annen domfelt bekrefter også dette, og forklarer følgene:

«Motivasjonen min i begynnelsen var at jeg ikke ville i fengsel, så jeg tar den ND-dommen. Før rettsaken hadde jeg mye narkogjeld, og det var veldig viktig for meg å

jobbe ned den narkogjelden før den rettsaken kom. Det var jævla stress, men for å klare å stå i de vilkårene på ND dommen så var det viktig at jeg var ferdig med gjelden så jeg ikke tulla meg inn i noe mer ... så motivasjonen ble at jeg ikke ville leve med det der stresset kriminelt, og lære seg å leve annerledes og få kontroll over følelser og sinnet, ja finne seg selv litt igjen etter rusen. Det ble motivasjonen etter hvert, da hadde ikke fengsel så mye å si lenger, så ja, motivasjonen endret seg».

Utsagnet til domfelte viser at også her var motivasjonen i begynnelsen å ikke havne i fengsel, men at han etter hvert endret holdninger og ønsket ikke lengre å leve et liv med rus og kriminalitet, og at motivasjonen endret seg. Motivasjonen endret seg fra en ytre faktor til en indre faktor og en annen domfelt som også hadde en ytre motivasjon til å begynne med forklarer det slik:

«Fra starten så begynte prosjektet som en ro seg unna straff. Jeg ville hvertfall ikke inn i fengsel og jeg ville heller ikke inn på behandling. Jeg ville være fri mann, så jeg søkte på ND og i starten så var det bare å gjøre det på autopilot det alle andre ville at jeg skulle gjøre, men så ble det jo bare mer givende. Det ble mer at jeg trengte det, og jeg skjønnte selv etter hvert hvor mye jeg virkelig trengte det. Så for meg har opplevelsen hvert veldig øyeåpnende, en «aha» opplevelse for jeg forsto hvor skadet mitt sinn var fra miljøet».

De domfelte utsagt viser at i starten ønsket de en ND-dom fordi ingen ønsket å sone i fengsel. Det kommer imidlertid frem at de etter hvert fikk en indre motivasjon til endring, og at de ikke ser for seg å gå tilbake til et liv med rus og kriminalitet.

6.0 Drøfting

I dette kapittelet skal jeg drøfte studiens funn i lys av problemstillingen, de tre forskningsspørsmålene og teoretisk fundament. Rusmiddelavhengighet er et komplekst fenomen, og i forebyggende arbeid og endringsarbeid kan det argumenteres for at det er viktig å se hele mennesket i forståelsen av avhengighetsproblematikken. Det er i denne studien lagt vekt på biologiske, psykologiske, og mellommenneskelige faktorer for betydningen av helse generelt, og nevrobiologiske, psykologiske og sosiokulturelle faktorer spesielt for å forsøke å forstå hvorfor og hvordan noen utvikler rusmiddelavhengighet. Samspillet og dynamikken mellom de ulike perspektivene kan ses i lys av de domfeltes opplevelser og erfaringer med den betingede dommen Narkotikaprogram med domstolskontroll. Kapittelet er strukturert ut fra studiens fire hovedtema.

6.1 Følelser og holdninger

Kriminalomsorgens forslag til vilkår i ND-programmet, som også domstolen ofte setter, er behandling, sysselsetting, møte rusfri hos kriminalomsorgen og andre samarbeidene instanser til rett tid og ruskontroll (NOU 2019: 26, s. 232). Funnene viser at flertallet av de domfelte foretrekker døgn- eller poliklinisk behandling og behandling gjennom kommunale tjenester før, under eller etter ND-programmet for å blant annet kunne følge opp og overholde de vilkårene som er satt. Ut fra det nevrobiologiske perspektivet på rusavhengighet har vi sett at omfattende og hyppig rusmiddelbruk har betydning for hjernenes funksjon. Den naturlige frigjøringen av dopamin reduseres ved langvarig og omfattende rusmiddelbruk, og det kan tenkes at et liv uten rusmidler oppleves som lite belønnende for den enkelte. Reduksjonen av dopamin går heller ikke automatisk opp igjen når den enkelte slutter å ruse seg, så «wantingen» kan være like sterk over lengre tid (Biong & Ytrehus, 2018, s. 34-36). Det kan derfor tenkes at en form for behandling er et lurt første steg i rehabiliteringsprosessen mot å bli rusfri for å lære å kunne takle livets utfordringer med de rette verktøyene. Flere av de domfelte peker også på kriminalitet som en avhengighet, og at de kriminelle tankene ikke bare forsvinner med det første, og heller ikke rus-sug og voldstanker. I lys av det nevrobiologiske perspektivet er det å måtte forholde seg til rus-sug en tøff realitet, da det finnes flere indre og ytre triggere til rusmiddelbruk i og med at hjernen ønsker og søker rusmiddeleffektene for belønning. I tillegg kommer de nevrobiologiske skadene som rusmiddelbruken kan ha ført til som blant annet evnen til å planlegge, tolkning av omgivelser og kontrollere impulser (Biong & Ytrehus, 2018, s. 40).

ND-programmet er en krevende form for straffegjennomføring, da det er den domfelte selv som må ta tak i sine utfordringer og gjennomføre det programmet krever. Det kan tolkes som at behandling viderefører en holdning om å fortsette en positiv rehabilitering i ND-programmet ut fra utsagnene til de domfelte. Målsettingen ved behandling vil være individuelt tilpasset etter den enkeltes behov, og som man ser ut fra flere av de domfeltes utsagn har også kriminalitet og voldstanker vært fremtredende. I lys av det psykologiske perspektivet vil en faktor av betydning her være blant annet spenningssøkende personlighetstrekk som grad av impulsivitet stå sentralt. Her ser vi dynamikken mellom det nevrobiologiske- og psykologiske perspektivet på samspillet mellom impulskontrollen. Man kan også si at de domfelte kan ha en sosiokulturell avhengighet til det kriminelle miljøet uavhengig av rusmiddelbruk (Biong & Ytrehus, 2018, s. 38). Den enkelte kan oppleve belønning ved kriminelle handlinger i form av adrenalin og et «kick». I et behandlingsforløp vil de bakenforliggende faktorene til rusavhengigheten bli kartlagt, og de domfelte kan få hjelp, støtte og verktøy til å klare å lære seg å kontrollere impulskontrollen og andre kognitive vansker, som gjør det lettere for dem å møte de kravene som blir stilt til dem både i ND-programmet, men også i samfunnet ellers.

Det går frem i retningslinjer §9 at innholdet i ND-programmet skal være individuelt tilrettelagt etter hva den domfelte selv ønsker, har kapasitet til og behøver for å kunne klare å leve et rus- og kriminalitetsfritt liv. I en rehabiliteringsprosess kan det tenkes at sysselsetting er en positiv faktor slik at den enkelte kan fylle dagene med noe meningsfullt. En av målsetningene i ND-programmet er at de domfelte har aktiviteter opp til fem dager i uken, og skal være tilrettelagt de domfeltes behov, kapasitet og ønsker (NOU 2019: 26, s. 232). Funnene viser at flere av de domfelte opplevde at sysselsetting var vanskelig på grunn av redusert fysisk helse, eller at det ble for mye og overveldende. På den andre siden viser imidlertid funnene at alle de domfelte fikk en følelse av at ND-programmet ble tilpasset etter deres ønsker, kapasitet og behov. Et individuelt funn viser at en domfelt opplevde å ikke bli trodd på av hjelpeapparatet rundt han, og at det tok lang tid før han fikk utredning og bevis for de fysiske smertene. Han forklarer at han har en fortid og historie som kan være grunnlaget for at han ikke blir trodd, og at det opplevdes svært vanskelig. Sett i lys av det sosiokulturelle perspektivet på avhengighet kan det tolkes som at den domfelte føler at han ikke blir anerkjent av hjelpeapparatet rundt han, som igjen gir en negativ konsekvens for opplevelsen av hjelp. Det kan tolkes at det oppleves som negativt å måtte vente på at man får utredning, når man har fysiske plager som gir smerter, da man ikke får kommet i gang med sysselsetting eller

andre aktiviteter som programmet krever, og at det kan bli en følelse av å stagnere i rehabiliteringen. Dette stemmer overens med den biopsykososiale modellen som ser på helse som et sammensatt og dynamisk system av Lehman et al., (2017). Sett i lys av den biologiske dynamikken på helse er det de fysiske faktorene i kroppen som påvirker og bestemmer menneskers helse, men de samhandler også med sosiale og psykologiske dynamiske prosesser. Den domfelte opplever sterke fysiske smerter, men blir ikke trodd på av hjelpeapparatet/den sosiale situasjonen, som igjen gir psykologisk ubehag i form av å ikke bli anerkjent. I lys av den mellommenneskelige dynamikken på helse har den domfelte opplevd en indirekte konsekvens av menneskers handlinger, følelsen av at han ikke blir trodd på, som trolig kan tenkes å ha negativ konsekvens på helsen (Lehman et al., (2017).

Et annet individuelt funn i datamaterialet viser at en av de domfelte fikk følelsen av at kravene for sysselsetting ble alt for mye, og det endte med tilbakefall til rusmidler for å få bort tankekjøret og få en pause fra kravene som ble stilt. Dette resulterte i negativ rusmestring og brudd på vilkår i ND-programmet. Sett i lys av det nevrobiologiske perspektivet på rusmiddelavhengighet opplever den domfelte et ubehag, og bruker rusmidler for å oppleve belønning. En faktor av betydning er at læringseffekten har festet seg, og man ser her et eksempel på at domfelte fortsatt søker belønning gjennom rusmiddelbruk (Biong & Ytrehus, 2018, s. 36). I lys av det psykologiske perspektivet på rusmiddelavhengighet og Robert West teori (West, 2006, referert i Biong & Ytrehus, 2018, s. 36) som baserer seg på motivasjon, har den domfeltes nevrokognitive endringer hatt innviktning på motivasjonssystemet. Den domfelte har opplevd negative emosjonelle følelser rundt kravene som har blitt stilt til sysselsetting, og den domfelte ønsker å redusere tankeskjør/angst for å få en pause. Den domfelte velger da å bruke rusmidler for å oppnå dette formålet, som igjen også representerer selvmedisineringshypotesen (Evjen et al., 2018, s. 27-28; Biong og Ytrehus, 2018, s. 36). Den kortsiktige gevinsten ble prioritert og resulterte i en negativ konsekvens ved at det ble brudd på vilkår i ND-programmet. Her ser vi dynamikken mellom det nevrobiologiske- og psykologiske perspektivet ved at tvangen til å innta rusmidler overgår belønningssystemet og reduserer impuls kontrollen (Biong & Ytrehus, 2018, s. 36). Funnene i datamaterialet vurderes som interessante da det er tydelig at alle de domfelte har opplevd at de har fått tilpasset vilkår etter deres ønsker og behov, men på den andre siden har det imidlertid i prosessen kommet frem negative følelser hos de domfelte som også har resultert til glipp og tilbakefall til rus. Det kan trolig tenkes at det ikke er et godt utgangspunkt i endringsarbeid, og at det vil påvirke

den enkeltes domfelte motivasjon i rehabiliteringen, og at det er et behov for å gå dypere inn i bakgrunnen for rusmiddelavhengigheten i begynnelse av programmet.

Funnene viser at flertallet av de domfelte vektlegger rammer og rusprøver i ND-programmet som en motivator og en nødvendighet for å klare å opprettholde rusfrihet. Sett i lys av det psykologiske perspektivet på rusavhengighet kan det trolig tenkes at ruskontrollene blir sett på som en ytre ressurs til at de domfelte begynner å overveie fordeler og ulemper ved rusmiddelbruken, og konsekvensene av dem. Det kan tolkes som rusprøver er et verktøy som hjelper de domfelte til å klare å planlegge sitt neste trekk i mestringen av sitt rusfrie liv med å tenke gjennom de kortsiktige gevinstene ved å ruse seg, kontra den langsiktige gevinsten ved å opprettholde en positiv rusmestring (Biong & Ytrehus, 2018, s. 40). Det kan tolkes ut fra funnene at dersom det ikke var for rusprøvene i ND-programmet, ville sannsynligheten for at de domfelte valgte å ruse seg vært større, og dermed oppleves ikke rusprøvene som makt eller kontroll, men gir en følelse av hjelp og støtte til stabil og positiv rusmestring. Et individuelt funn viser imidlertid at en domfelt opplever rusprøvene som både motiverende og kontrollerende. Det kan synes som at den enkeltes rusmestring vil ha en innvirkning på hvordan man opplever rusprøvene i ND-programmet, om det oppleves som et overgrep eller gir en følelse av hjelp og støtte til rusfrihet.

Det kommer frem i retningslinjer § 10 tredje ledd at de domfelte skal møte jevnlig i rettsmøter i tingretten på blant annet startmøte, statusmøter og faseovergangsmøter. Funnene viser at flertallet av de domfelte opplever domstolskontrollen som positivt, og at de har fått følelsen av dommeren er der for å hjelpe og samarbeide med dem. Ut fra teorien kommer det frem at i endringsarbeid og forebyggende arbeid krever det samhandling mellom ulike aktører i samfunnet. ND-dommeren har et oppfølgingsansvar av de ND-domfelte, så tingretten blir en viktig aktør for de domfelte. Funnene viser at de domfelte verdsetter godt samarbeid med dommeren og føler de får medvirke rundt hvilke vilkår som er best for dem.

6.2 Hjelp gjennom samtaler

ND-sentrene og de øvrige friomsorgskontorene med deres ND-team har spesialisert kompetanse på rusproblematikk og koordinering av denne typen straffegjennomføring. Saksbehandlerne skal ha tett og fast oppfølging med de domfelte gjennom individuelle samtaler. I samtalene diskuteres det hvordan de domfelte har det, om det er en positiv utvikling og progresjonen i rehabiliteringen, og hvilke utfordringer de står overfor (NOU

2019: 26, s. 231) Funnene viser at flertallet av de domfelte opplever å få hjelp gjennom samtaler med sin saksbehandler. De domfelte trekker frem å bli sett, hørt og forstått som faktorer av betydning for å skape en god relasjon til sin saksbehandler. Det kan tolkes som at det å føle at en blir forstått skaper tillitt og åpenhet og at det da blir lettere å dele utfordringer og problemer for de domfelte, og ved å få prate om det som er vanskelig får man også rom for den hjelpen man trenger til god rehabilitering. Det er tydelig at gjensidig tillit og respekt er viktige elementer for å skape en god relasjon og kommunikasjon. I forebyggende arbeid og endringsarbeid i alternative straffegjennomføringer er det viktig å forstå hva som utvikler og opprettholder rusmiddelavhengighet og kriminell atferd. Dette for å forstå de domfelte og hvordan de trenger å formulere seg i samtaler og tilby den type hjelp de trenger (Biong og Ytrehus, 2018, s 41). Det fremstår og kan tolkes som at flertallet av de domfelte har satt stor pris på sin saksbehandler i ND-programmet, og at det å bli sett og hørt har vært en viktig faktor for positiv rehabilitering.

6.3 Offentlig nettverk

Det går frem av lovverket at ND-programmet skal fremme og bygge på et tverrfaglig og tverretattlig samarbeid mellom kriminalomsorgen, spesialisthelsetjeneste, kommunale tjenester og andre som kan gi et helhetlig behandling- og rehabiliteringstilbud til den enkeltes behov jf, § 4 første ledd. Funnene i denne studien viser at det er en delt mening rundt de domfeltes opplevelser av det tverrfaglige samarbeidet. Det kan fremstå som det har vært noe ulik målsetting og eventuelt manglende kunnskap om hvilken rolle NAV, og eventuelle andre instanser har hatt i ansvarsgruppemøtene til de domfelte. Det kan tenkes at ulik oppfatning rundt rolle og målsetning er faktorer som hemmer et godt samarbeid da det er viktig og avklare hverandres roller og arbeide mot samme mål. Da kan en iverksette tiltak, eller tilby ulike tjenester til den enkelte ut fra hvilken instans som har ansvaret allerede ved første møte. I lys av Lehman et al., (2017) sin teori samhandler de biologiske, psykologiske, og mellommenneskelige forholdene med kontekstuelle faktorer for å forme menneskers helse gjennom hele livet. Det offentlige nettverket til de domfelte er en kontekstuelle faktor som påvirker helsen og ND er en straffegjennomføring som skal forsterke samarbeidet med andre instanser og aktører, så det er helt avhengig av god samhandling for å få til et godt ND-program og for å styrke de domfeltes helse. I lys av den mellommenneskelige dynamikken på helse har den domfelte opplevd en indirekte konsekvens av menneskers handlinger, følelsen av at samarbeidet med NAV ikke fungerer kan trolig tenkes å ha negativ konsekvens på helsen (Lehman et al., 2017). Som man ser ut fra teorien skal domfelte få et helhetlig

behandlingstilbud fra både spesialisthelsetjeneste og kommune, og når man er ferdig med soning av ND-dom skal det fortsatt være muligheter for den domfelte å få støtte og hjelp til eventuelle utfordringer av det offentlige nettverket rundt.

Funnene i denne studien viser at flere av de domfelte deler opplevelsen av å ikke ha et rusfritt sosialt nettverk, noe som også teorien viser til kan være en konsekvens av rusmiddelavhengighet (Biong & Ytrehus, 2018, s. 13). I lys av det sosiokulturelle perspektivet på rusmiddelavhengighet kan det tolkes en forståelse av at det ikke er lett for de domfelte å bryte kontakt med venner fra rusmiljøet da de menneskene som er i rusmiljøet har vært en stor del av livet deres daglig og over lengre tid. De domfelte har skapt en tilhørighet med og identitet av andre rusmiddelavhengige, og føler en sterk relasjon til det miljøet de er en del av. Gevinsten ved en slik fastlås og sterk tilknytning til rusmiljøet skaper en sosial, kulturell og økonomisk avhengighet (Biong & Ytrehus, 2018, s. 39). Når man er i en prosess hvor man skal bli rusfri er et viktig steg å bryte negative relasjoner, og styrke gode relasjoner, men det krever en endring i den domfeltes identitet å bryte med rusmiljøet, og de vil derfor trenge støtte i en slik prosess. Det kommer videre frem av resultatene at nettverksbygging gjennom ulike organisasjoner og ettervernstilbud kan oppleves problematisk for noen, da slike tilbud kan for noen relateres til rusmiljøet og mennesker i aktiv rus. Sett i lys av det nevrobiologiske perspektiver på rusmiddelavhengighet vil de domfelte oppleve en følelse av «wanting» til rusmiddeleffektene over lengre tid etter at de har blitt rusfri (Biong & Ytrehus, 2018, s. 36). Det kan derfor trolig tenkes at de domfelte som innehar slike følelser kan være usikre rundt hvor sterk påvirkning slike relasjoner kan ha på seg selv, da en selv er sårbar for tilbakefall til rus, og ved å være rundt mennesker man vet har tilgang til rus og gjerne er påvirket i en moderat grad kan gi russug og annet ubehag. Nettverksbygging er en individuell prosess og bør tilpasses etter den enkeltes ønsker og behov, og da er det viktig å lytte til den domfelte hva det er de trenger og starte der de er.

6.4 ND-programmets hensikt

I retningslinjene for gjennomføringen av ND går det frem at ND-programmet skal bidra til å styrke og samordne praktiske hjelpe- og behandlingstilbud for den enkelte, fremme rehabilitering og forebygge kriminalitet jf. §1. Funnene i datamaterialet viser at flertallet av de domfelte vektlegger vilkårene i programmet og tett oppfølging som viktige for å bli rus- og kriminalitetsfri. Et annet interessant funn er at de domfelte uttrykker at vilkårene i ND-programmet er å ettertrakte enn ubetinget fengsel, på bakgrunn av at i ND får man hjelp ute i

samfunnet til å bli rusfri og opprettholde et rusfritt liv. Det fremstår at hvis en soner en dom i fengsel, vil det ikke være noe annerledes når man kommer ut igjen, at det er da er lettere og fortsatte der en var når man skulle inn å sone. Det kan tolkes som at de domfelte ser på ND-programmet som hjelp i stedet for straff.

Videre kommer det frem i resultatene at de domfelte opplever at det er en prosess å bli rus- og kriminalitetsfri som tar tid. Prosessen innebærer svært ofte perioder med glipper og tilbakefall til rus, som anses som brudd på vilkår i ND-programmet og kan resultere i ubetinget fengsel. Resultatene viser at de domfelte erfarte at ved en glipp eller tilbakefall til rus forsøkte ND-programmet å legge til rette for at de domfelte skulle klare å hente seg inn igjen. Dette ved å blant annet iverksette hyppigere- eller sporadiske rusprøver og de domfelte erfarte at «risen bak speilet» ble en motivasjon til å gjøre en innsats for å kunne bli i ND-programmet. Det kan tolkes som at ND-programmet legger til rette for at glipper og tilbakefall til rus er normale hendelser i en prosess ut av avhengigheten, og ikke som et absolutt brudd på vilkårene. På den andre siden viser kravene til sysselsetting at selv om en aksepterer at prosessen ut av rusmiddelavhengigheten tar tid, så kan det tolkes som at det fremdeles henger igjen at en person som slutter å ruse seg umiddelbart bør kunne fungere som et «friskt» menneske. Det kan ikke forventes at personer som har ruset seg halve livet, eller ikke har hatt noe struktur rundt seg tidligere, skal klare å kutte ut rus og følge opp alle vilkårene fra første stund. De domfelte har forskjellig utgangspunkt, og det er individuelt hvor lenge og sterkt påvirket den enkelte er av de nevrobiologiske-, psykologiske- og sosiokulturelle endringene. Det å bli rusfri tar tid og det er en lang prosess (Biong & Ytrehus, 2018, s. 40-41).

Funnene viser til at de domfelte uttrykker at tett oppfølging over tid vektlegges som en positiv faktor i en slik prosess. ND programmet har en varighet fra 2 – 5 år, og det kan tolkes ut fra de domfelte at det blir sett på som en positiv faktor. Funnene viser at flertallet av de domfelte opplever at ND-programmet skaper rom for å arbeide med seg selv, å gå dypere inn i hvilke utfordringer de står overfor og får ulike verktøy for å forholde seg rus- og kriminalitetsfri. Tidsaspektet er en premisse for hele ND-programmet, nettopp fordi en vet at dette er en prosess som vil ta tid. Det er tidsaspektet og tett oppfølging som gjør at en ser at en også kan lykkes med de som blir dømt til ND. Sett i lys av Lehman et al. (2017) er tid og kontekstuell dynamikk viktige ytre faktorer i forståelsen av helse. ND-programmet fokuserer på å forbedre flere kontekstuelle arenaer som blant annet nettverk, fysisk psykisk helse, økonomiske forhold

og gode relasjoner hos de domfelte. Dette er alle kontekstuelle faktorer av betydning for å bedre den enkeltes helse.

Lovverket poengterer at hos den enkelte aktuelle ND-deltaker må det være en uttalt motivasjon for å bli rusfri, ett ønske om å gjøre en stor egeninnsats for å endre livsførsel, samt man må være villig til å forplikte seg til programmet og overholde vilkår jf. retningslinjer § 5. Et interessant funn i studien er at så godt som alle de domfelte gav uttrykk for at motivasjonen i starten var basert på en ytre faktor, at de ikke ønsket å sone i fengsel. Det kommer midlertidig frem i resultatene at de domfeltes motivasjon endret seg gradvis gjennom ND-programmet etter hvert som de opplevde bedre progresjon i rehabiliteringen. Motivasjonen endret seg fra en ytre faktor til en indre faktor. I egnethetsvurderingen skal det være en vurdering av sikkerhetsaspektet, siktedes behandlingsbehov og utalte motivasjon for å gjøre endringer for å bli rusfri, jf, retningslinjer § 3. Det kan tolkes ut fra retningslinjene som at motivasjonen skal være av indre karakter, og at man ikke kun skal ønske et ND-program fordi man ikke vil sone straffen i fengsel. Det kan likevel vurderes som at det er gunstig og gå dypere inn i motivasjonsfaktorer, da funnene i denne studien viser at flertallet begynte med en ytre motivasjon for å sone ND-dom, og igjen fikk en endring av holdning og en ny indre motivasjon etter å ha deltatt i ND-programmet.

7.0 Avsluttende ord og refleksjoner

7.1 Indiksjoner for praksis

Hensikten med denne studien er å undersøke hvordan de domfelte opplever og erfarer den betingede dommen narkotikaprogram med domstolskontroll. Studien viser biologiske, psykologiske, og mellommenneskelige faktorer for betydningen av helse generelt, og nevrobiologiske, psykologiske og sosiokulturelle faktorer spesielt for utvikling og opprettholdelse av rusmiddelavhengighet. Samspillet og dynamikken mellom de ulike perspektivene på helse og rusmiddelavhengighet kan ses i lys av de domfeltes opplevelser og erfaringer med den betingede dommen Narkotikaprogram med domstolskontroll. Studien viser at rusmiddelavhengighet er et komplekst fenomen, og i forebyggende arbeid og endringsarbeid har det betydning å se hele mennesket i forståelsen av avhengighetsproblematikken.

Det blir i denne studien presentert både generelle og individuelle funn, hvor begge kan ha betydning for praksis. Generelle funn som kan ha betydning for praksis er at rammer og rusprøver vurderes som en motivator og en nødvendighet for å klare å opprettholde rusfrihet. Det kan bety at hvis det ikke er rusprøver, eller at rusprøvene reduseres i ND-programmet, kan en konsekvens av dette være brudd på vilkår om rusfrihet og eventuelt resultere i ubetinget fengsel. Det anses derfor at den aktuelle saksbehandleren i ND-programmet, sammen med den domfelte vurderer hyppighet av rusprøvetaking sammen etter den enkeltes behov og ønsker.

Et individuelt funn handler om en av de domfelte som opplevde at kravene for sysselsetting ble altfor mye i hverdagen. Det er tydelig at dette førte til at den domfelte ikke klarte å mestre rusavhengigheten på den måten hun ønsket, og at hun ikke oppnår de endringene hun ønsker som følge av dette. Dette viser at det i praksis er behov for å gå dypere inn i bakgrunnen for rusmiddelavhengigheten i begynnelsesfasen av ND-programmet. Studiens funn viser ellers til pågående praksiser som kan være med på å gi innspill til å styrke og bedre de arbeidsmetodene som allerede brukes i ND-programmet, som igjen vil kunne ha en positiv innvirkning for de domfelte. Da særlig ulike perspektiver på utvikling og opprettholdende av rusmiddelavhengighet, slik at en kan se hele mennesket i endringsarbeidet.

7.2 Studiens begrensninger og forslag til videre studier

I min studie er det foretatt fire intervjuer av ND-domfelte, hvor to domfelt har fullført ND-programmet, en har blitt brutt og soner den betingede dommen, og to er aktive i ND-programmet. Studiens begrensninger er at utvalget ikke er det største, men de gir god informasjonsstyrke og intervjuene har et bredt perspektiv, som belyser min problemstilling fra flere sider (Malterud, 2017, s. 65). På den andre siden vurderes det som mangelfullt å kun ha en domfelt som har blitt brutt, og en som har fullført, og det kan tenkes at studien ville ha blitt styrket dersom jeg hadde intervjuet flere domfelte med denne bakgrunnen. En annen svakhet kan være min forforståelse og tilknytning til forskningsfeltet, da jeg tidligere har arbeidet med ND-domfelte. Jeg har imidlertid prøvd å holde meg objektiv og nøytral til de domfeltes opplevelser og erfaringer, slik at validitet av studien skulle bli så høy som mulig.

Forslag til videre forskning vil være å gjøre en studie med domfelte som har fullført programmet, for å undersøke om de har klart å forholde seg rusfri og fortsatt har en positiv rehabilitering. Det ville være svært interessant å se hvor de domfelte er i livet etter ett – eller fem år, og funnet ut hvilke faktorer ved ND-programmet som har spilt inn positivt, eller hvilke faktorer som har oppstått ved tilbakefall. Dette kunne vært nyttig for fremtidig innhold i narkotikaprogram med domstolskontroll.

Litteraturliste

Actis, rusfeltets samarbeidsorgan. (2016). *Hva er alternative straffereaksjoner?*

[Hva er alternative reaksjoner? | Actis.no](#)

Braun, Virginia & Victoria Clarke (2006). *Using thematic analysis in psychology, Qualitative Research in Psychology*. [\(PDF\) Using thematic analysis in psychology \(researchgate.net\)](#)

Bukten, A., Stavseth, R., M., Skurtveit, S., Kunøe, N., Lobmaier, P., Lund O., I., & Clausen, T. (2016). *Rusmiddelbruk og helsesituasjon blant innsatte i norske fengsel*. (Rapport 2/2016). Senter for rus- og avhengighetsforskning (SERAF).

<https://www.med.uio.no/klinmed/forskning/sentre/seraf/publikasjoner/rapporter/2016/nedlastinger/seraf-rapport-nr-2-2016-rusmiddelbruk-og-helsesituasjon-blant-innsatte.pdf>

Det kongelige Justis- og Politidepartement (2008). Stortingsmelding nr.37, 2007-2008, *Straff som virker - mindre kriminalitet - tryggere samfunn*. Oslo: Det kongelige Justis- og Politidepartement.

<https://www.regjeringen.no/contentassets/d064fb36995b4da8a23f858c38ddb5f5/no/pdfs/stm200720080037000dddpdfs.pdf>

Det kongelige Justis- og Politidepartement (2004-2005). Ot.prp. nr. 81. 2004-2005, *Om lov om endringer i straffeloven (prøveordning med narkotikaprogram med domstolskontroll)*. Oslo: Det kongelige Justis- og Politidepartement.

<https://www.regjeringen.no/contentassets/7e283ba18c374cbb95538bafaa4345ee/no/pdfs/otp200420050081000dddpdfs.pdf>

Evjen, R., Kielland, K. B., & Øiern, T. (2018). *Dobbelt opp. Om ruslidelser og psykiske lidelser* (utg.4). Oslo: Universitetsforlaget

Falck, S. (2014). *Narkotikaprogram med domstolskontroll - en oppfølgingsstudie av 115 av de første klientene*. Oslo: Statens institutt for rusmiddelforskning. Hentet fra:

<https://fhi.brage.unit.no/fhi-xmlui/bitstream/handle/11250/273910/sirusrap.4.14.pdf?sequence=3&isAllowed=y>

Forskrift om narkotikaprogram med domstolskontroll. (2017). Hentet fra

<https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2017-10-20-1650>

Justis- og politidepartementet (2010). Alternative reaksjoner for mindre alvorlige narkotikalovbrudd. Intervensjonsprogram og motivasjonssamtale. Utgitt av: Justis- og politidepartementet. Url:

<https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/jd/vedlegg/rapporter/rapportinnmatweb.pdf>

Kriminalomsorgen. (2022). *Narkotikaprogram med domstolskontroll (ND)*.

[Narkotikaprogram med domstolskontroll \(ND\) - Kriminalomsorgen.no](https://www.kriminalomsorgen.no/narkotikaprogram-med-domstolskontroll-nd)

Kriminalomsorgen (2022). *Om kriminalomsorgen*.

<https://www.kriminalomsorgen.no/om-kriminalomsorgen.533223.no.html>

Kvale, S., & Brinkmann, S. (2015). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.

Lehman, David, D. M., & Gruber, J. A. (2017). Rethinking the biopsychosocial model of health: Understanding health as a dynamic system. *Social and Personality Psychology Compass*, 11(8), e12328–n/a. <https://doi.org/10.1111/spc3.12328>

Malterud, K. (2007). *Kvalitative forskningsmetoder for medisin og helsefag*. Oslo: Universitetsforlaget AS.

Mohn, B., S. (2021). *Når betingelsene er straffen*.

<https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/kriminalitet-og-rettsvesen/artikler/nar-betingelsene-er-straffen>

Mørland, J. & Waal, H. (2016). *Rus og avhengighet*. Oslo: Universitetsforlaget

NESH. (2021). *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi*. <https://www.forskningsetikk.no/retningslinjer/hum-sam/forskningsetiske-retningslinjer-for-samfunnsvitenskap-og-humaniora/>

Norges domstoler. (2021). *Straffereaksjoner*. [Straffereaksjoner | Norges Domstoler](#)

NOU 2019:26. (2019) *Rusreform - fra straff til hjelp*. Justis- og beredskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/contentassets/78d1c46cd04f42f881e1ad0376c09c2e/no/pdfs/nou201920190026000dddpdfs.pdf>

Retningslinjer for narkotikaprogram med domstolskontroll etter straffeloven § 38 (2018)

Hentet fra:

<https://kriminalomsorgen.custompublish.com/getfile.php/4770942.823.uubtnsm77lslqu/Retningslinjer+for+gjennomf%C3%B8ring+av+narkotikaprogram+med+domstolskontroll+%28ND%29.pdf>

S. Biong & S. Ytrehus. (2018) *Rusproblemer – en utfordring for samfunn, helsetjenesten og den enkelte*. I S. Biong & S. Ytrehus (Red.), *Helsehjelp til personer med rusproblemer*. I (2. utg., s. 13 – 20) Oslo: Cappelen Damm AS

S. Nesvåg. (2018). *Ulike forståelser og perspektiver på problematisk rusmiddelbruk og avhengighet*. I S. Biong & S. Ytrehus (Red.), *Helsehjelp til personer med rusproblemer*. I (2. utg., s. 21 – 43) Oslo: Cappelen Damm AS

Tahgaard, T. (2013). *Systematikk og innlevelse: En innføring i kvalitativ metode*. Bergen: Fagbokforlaget.

Vedlegg

Vedlegg 1: Intervjuguide

Tilpasset dommer som utøver bestemmelser i Narkotikaprogram med domstolskontroll.

- **Kan du beskrive ND-programmet slik du oppfatter det?**
 - Kan du si noe om hvordan samfunnssikkerheten blir ivaretatt ved bruk av ND-program?

- **Kan du si hvilke kriterier som må være oppfylt for at den siktede kan bli dømt til å sone ND-dom?**
 - Hvordan vil du vektlegge kriteriene i praksis?
 - Kan du si noe om hvilke kriterier som finnes som gjør at de siktede ekskluderes ved vurdering av ND-dom på tross av at de fyller de generelle kriteriene? (utenom sedelighet og vold).
 - Hvordan vurderer du egnethetsvurderingene utført av kriminalomsorgen opp mot om den siktede kan bli dømt til å sone en ND-dom?

- **Hva er dine erfaringer med å være dommer i ND-saker?**
 - Hva har kjennetegnet saker der det er avsagt ND-dom?
 - Hva har kjennetegnet saker der ND-dom kunne være aktuelt, men det allikevel ikke ble avsagt en ND-dom?

- **Hvordan vurderer du hovedprinsippet i helselovgivningen om at behandling og tiltak skal være frivillig og på eget initiativ, opp mot at ND er utformet med vilkår og overholdes ikke disse, kan alternativet være ubetinget fengsel?**
 - Hvilke erfaringer har du med saker der vilkår ikke har blitt oppfylt, er det ubetinget fengsel eller andre tiltak som da ha vært alternativet?

Avslutning:

- Kan du oppsummere for meg hva som er dine viktigste erfaringer med ND-programmet?
- Hva kunne vært annerledes med ND-programmet?
- Er det noe jeg ikke har spurt om som du tenker er nyttig å vite?

Tilpasset tidligere og nåværende deltakere i Narkotikaprogram med domstolskontroll.

- **Kan du fortelle om din opplevelse av å delta i ND-programmet når det er utformet med vilkår og overholdes de ikke kan alternativet være ubetinget fengsel?**
 - Kan du si noe om dine opplevelser av maktutøvelsen du har blitt utsatt for? (positiv og negativ)
 - Hjelper den og motiverer til ending eller skaper det uro og avmakt?
 - Hvordan er opplevelsen av å bli henvist til eks. avrusning og døgnbehandling hvis man ikke føler seg klar, men alternativet kan være ubetinget fengsel?

- **Hva er dine erfaringer med å være deltaker i ND-programmet?**
 - Hvordan opplever du at programmet hindrer eller bidrar til å nå egne målsetninger om endring?
 - Hvem tar initiativ til avrusning/behandling eller andre hjelpetiltak?

- **Kan du fortelle hvordan du har opplevd ND-programmet og kontrollregimet bak hjelpen?**
 - Hvordan har du erfart samarbeid med andre instanser? (behandling, rus/fagkonsulent, kommune- og spesialisthelsetjenestene)
 - ND-programmet er et individuelt opplegg tilrettelagt etter dine behov, ønsker og kapasitet. Kan du si noe om din selvbestemmelse rundt ditt opplegg i ND-programmet?
 - Hvordan opplever du at din medvirkning kom frem i beslutninger som ble tatt?

- **Kan du si noe om hvilken effekt ND-programmet har hatt for deg?**
 - Kan du si noe om du ville anbefalt andre å sone en ND-dom, eventuelt hvorfor/hvorfor ikke?

Avslutning:

- Kan du oppsummere for meg hva som er dine viktigste erfaringer med ND-programmet?
- Hva kunne vært annerledes med ND-programmet?
- Er det noe jeg ikke har spurt om som du tenker er nyttig å vite?

Vedlegg 2: Informasjonsskriv og samtykkeerklæring

Vil du delta i forskningsprosjektet «Domfeltes erfaringer med deltakelse i Narkotikaprogram med domstolskontroll»?

Dette er et spørsmål til deg om å delta i et forskningsprosjekt hvor formålet er å få frem de domfeltes opplevelser og erfaringer av å være i ND-programmet. I dette skrivet gir vi deg informasjon om målene for prosjektet og hva deltakelse vil innebære for deg.

Mitt navn er Jeanett Bertelsen og jeg er nå på mitt 4. semester i masterstudiet rus og psykisk helsearbeid ved Universitetet i Stavanger. I min masteroppgave skal jeg undersøke domfeltes erfaringer med deltakelse i ND-programmet.

Formål

Den overordnede hensikten med denne studien er å undersøke hvordan de domfelte opplever ND-programmet og «risen bak speilet» om at hvis en ikke fullfører, eller bryter vilkårene for programmet er alternativet ubetinget fengsel. Formålet med denne undersøkelsen er å få frem de domfeltes opplevelser og erfaringer av å være i ND-programmet da vi trenger de domfeltes kunnskap for å bedre de arbeidsmetodene som allerede brukes.

Problemstillingen: «Hvordan opplever og erfarer de domfelte den betingede dommen Narkotikaprogram med domstolskontroll?»

Forskningsspørsmål jeg har utarbeidet meg er som følgende:

1. Hva er opplevelsen med å stå i ND-programmet når det er vilkår å følge som kan resultere til ubetinget fengsel?
2. Hvilke erfaringer har de domfelte med selve ND-programmet og hvordan opplever de at programmet hindrer eller bidrar til å nå egne målsetninger om endring?
3. Hvordan er opplevelsen av tilbudet de får, og erfaringene med samarbeidet de har med andre instanser?

Hvem er ansvarlig for forskningsprosjektet?

Universitetet i Stavanger v/Sverre Martin Nesvåg, Professor II. En annen ressurs i arbeidet med gjennomføringen av denne studien vil være ND-koordinator og leder av Rogaland fromsorgskontor.

Hvorfor får du spørsmål om å delta?

Jeg ønsker å intervju en ND-dommer som er sentral i bestemmelsene rundt ND-programmet, og for å etablere en type bakgrunn for studiet.

Videre er det ønskelig å intervju to deltakere i ND-programmet, en som har vansker med å overholde vilkår og en som overholder vilkår på en god måte. Det er ønskelig å intervju en deltaker som er blitt brutt på ND og en deltaker som har fullført ND-programmet. Ved å utføre disse intervjuene vil vi ha et bredt perspektiv, flere sider og beskrivelser av opplevelsene som kan belyse studiens problemstilling.

Hva innebærer det for deg å delta?

Det er nødvendig at du har fysisk og psykisk helse til å kunne gjennomføre et intervju. Samt at du må beherske norsk språk tilstrekkelig til å kunne forstå og gjøre deg forstått i samtalen.

Det vil under intervjuet bli bukt en lydopptaker. Intervjuet vil vare i ca. 1 time og vi avtaler tid og sted når du har bestemt deg for om du ønsker å delta.

Det er frivillig å delta

Det er frivillig å delta i prosjektet. Hvis du velger å delta, kan du når som helst trekke samtykket tilbake uten å oppgi noen grunn. Alle dine personopplysninger vil da bli slettet. Det vil ikke ha noen negative konsekvenser for deg hvis du ikke vil delta eller senere velger å trekke deg.

Ditt personvern – hvordan vi oppbevarer og bruker dine opplysninger

Vi vil bare bruke opplysningene om deg til formålene vi har fortalt om i dette skrivet. Vi behandler opplysningene konfidensielt og i samsvar med personvernregelverket.

Hva skjer med opplysningene dine når vi avslutter forskningsprosjektet?

Opplysningene anonymiseres når prosjektet avsluttes/oppgaven er godkjent, senest innen utgangen av 2022.

Dine rettigheter

Så lenge du kan identifiseres i datamaterialet, har du rett til:

- innsyn i hvilke personopplysninger som er registrert om deg, og å få utlevert en kopi av opplysningene,
- å få rettet personopplysninger om deg,
- å få slettet personopplysninger om deg, og
- å sende klage til Datatilsynet om behandlingen av dine personopplysninger.

Hva gir oss rett til å behandle personopplysninger om deg?

Vi behandler opplysninger om deg basert på ditt samtykke.

På oppdrag fra Universitetet i Stavanger har NSD – Norsk senter for forskningsdata AS vurdert at behandlingen av personopplysninger i dette prosjektet er i samsvar med personvernregelverket.

Hvor kan jeg finne ut mer?

Hvis du har spørsmål til studien, eller ønsker å benytte deg av dine rettigheter, ta kontakt med:

- Universitetet i Stavanger v/Sverre Martin Nesvåg, Professor II på sverre.m.nesvag@uis.no
- Vårt personvernombud: UiS: personvernombud@uis.no

Hvis du har spørsmål knyttet til NSD sin vurdering av prosjektet, kan du ta kontakt med:

- NSD – Norsk senter for forskningsdata AS på epost (personverntjenester@nsd.no) eller på telefon: 55 58 21 17.

Med vennlig hilsen

Sverre Martin Nesvåg

Professor II ved Universitet i Stavanger

Mob: 90837431

Jeanett Bertelsen

Masterstudent ved Universitet i Stavanger

Mob: 93659531

Samtykkeerklæring

Jeg har mottatt og forstått skriftlig informasjon om studien «*Domfeltes erfaringer med deltakelse i Narkotikaprogram med domstolskontroll*», og har hatt mulighet til å stille utfyllende spørsmål. På denne bakgrunn gir jeg min tillatelse til:

- å delta i studien og er villig til å bli intervjuet av Jeanett Bertelsen.

Jeg samtykker til at mine opplysninger behandles frem til prosjektet er avsluttet

(Signert av prosjektdeltaker, dato)

Vedlegg 3: NSD sin vurdering

NSD NORSK SENTER FOR FORSKNINGSDATA

Vurdering

Referansenummer

511782

Prosjekttittel

"Domfeltes erfaringer med deltakelse i Narkotikaprogram med domstolskontroll"

Behandlingsansvarlig institusjon

Universitetet i Stavanger / Det helsevitenskapelige fakultet

Prosjektansvarlig (vitenskapelig ansatt/veileder eller stipendiat)

Sverre Martin Nesvåg, sverre.m.nesvag@uis.no, tlf: 90837431

Type prosjekt

Studentprosjekt, masterstudium

Kontaktinformasjon, student

Jeanett Bertelsen, jeanett_bertelsen@hotmail.com, tlf: +4793659531

Prosjektperiode

01.11.2021 - 31.12.2022

Vurdering (1)

29.11.2021 - Vurdert

Det er vår vurdering at behandlingen vil være i samsvar med personvernlovgivningen, så fremt den gjennomføres i tråd med det som er dokumentert i meldeskjemaet den dagens dato med vedlegg, samt i meldingsdialogen mellom innmelder og NSD. Behandlingen kan starte.

TYPE OPPLYSNINGER OG VARIGHET

Prosjektet vil behandle alminnelige personopplysninger og personopplysninger om straffedommer/lovovertridelser frem til 31.12.2022.

LOVLIG GRUNNLAG

Prosjektet vil innhente samtykke fra de registrerte til behandlingen av personopplysninger. Vår vurdering er at prosjektet legger opp til et samtykke i samsvar med kravene i art. 4 nr. 11 og 7, ved at det er en frivillig, spesifikk, informert og utvetydig bekreftelse, som kan dokumenteres, og som den registrerte kan trekke tilbake.

For alminnelige personopplysninger vil lovlig grunnlag for behandlingen være den registrertes samtykke, jf. personvernforordningen art. 6 nr. 1 a.

For personopplysninger om straffedommer og lovovertridelser vil lovlig grunnlag for behandlingen være den

registrertes uttrykkelige samtykke, jf. art. 6 nr. 1 a. jf. art 9 nr. 2 bokstav a, jf. art. 10, jf. personopplysningsloven §§ 11 (1) og 11 (2) bokstav a.

PERSONVERNPRINSIPPER

NSD vurderer at den planlagte behandlingen av personopplysninger vil følge prinsippene i personvernforordningen:

- om lovlighet, rettferdighet og åpenhet (art. 5.1 a), ved at de registrerte får tilfredsstillende informasjon om og samtykker til behandlingen
- formålsbegrensning (art. 5.1 b), ved at personopplysninger samles inn for spesifikke, uttrykkelig angitte og berettigede formål, og ikke viderebehandles til nye uforenlige formål
- dataminimering (art. 5.1 c), ved at det kun behandles opplysninger som er adekvate, relevante og nødvendige for formålet med prosjektet
- lagringsbegrensning (art. 5.1 e), ved at personopplysningene ikke lagres lengre enn nødvendig for å oppfylle formålet.

DE REGISTRERTES RETTIGHETER

NSD vurderer at informasjonen om behandlingen som de registrerte vil motta oppfyller lovens krav til form og innhold, jf. art. 12.1 og art. 13.

Så lenge de registrerte kan identifiseres i datamaterialet vil de ha følgende rettigheter: innsyn (art. 15), retting (art. 16), sletting (art. 17), begrensning (art. 18) og dataportabilitet (art. 20).

Vi minner om at hvis en registrert tar kontakt om sine rettigheter, har behandlingsansvarlig institusjon plikt til å svare innen en måned.

FØLG DIN INSTITUSJONS RETNINGSLINJER

NSD legger til grunn at behandlingen oppfyller kravene i personvernforordningen om riktighet (art. 5.1 d), integritet og konfidensialitet (art. 5.1. f) og sikkerhet (art. 32). For å forsikre dere om at kravene oppfylles, må prosjektansvarlig følge interne retningslinjer ved UiS.

MELD VESENTLIGE ENDRINGER

Dersom det skjer vesentlige endringer i behandlingen av personopplysninger, kan det være nødvendig å melde dette til NSD ved å oppdatere meldeskjemaet. Før du melder inn en endring, oppfordrer vi deg til å lese om hvilken type endringer det er nødvendig å melde: <https://www.nsd.no/personverntjenester/fylle-ut-meldeskjema-for-personopplysninger/melde-endringer-i-meldeskjema>
Du må vente på svar fra NSD før endringen gjennomføres.

OPPFØLGING AV PROSJEKTET

NSD vil følge opp ved planlagt avslutning for å avklare om behandlingen av personopplysningene er avsluttet etter planen.

Kontaktperson hos NSD: Øyvind Straume

Lykke til med prosjektet!